

Teknikens dialektik

Ambivalenser och brott i Herbert Marcuses teknikfilosofi

Av: Mikael Hall

Handledare: Anders Burman

Södertörn högskola

Magisteruppsats

Idéhistoria | höstterminen 2021

Abstract

In this thesis "The Dialectics of Technology: Ambivalences and Ruptures in Herbert Marcuses' Philosophy of Technology" I present a thorough analysis of Herbert Marcuses' philosophy of technology as it developed from the late 1940s until his death in 1979. Whereas, previous studies have tried to reduce his philosophy of technology to one coherent project, I argue that his philosophy of technology is characterised by ambivalences and ruptures and therefore cannot be reduced to such a coherent totality. Marcuses' philosophy of technology vacillates between what I, with Andrew Feenbergs' concepts, call an instrumentalist and substantialist notion of technology. An instrumentalist notion is one where technology is understood merely as a tool to be wielded by external actors, in Marcuses' case that of the capitalist class and the state. In contrast to this, Marcuse also presents a substantialist philosophy of technology, where it is imbued with its own agency and direction.

The previous scholarship has largely reduced Marcuses' philosophy to one of these positions, rather than emphasising how both of them are present throughout the text. Furthermore, I argue that his substantialist understanding of technology itself is characterised by ruptures and ambivalences, where technology is viewed both as inherently emancipatory and as inherently subjugating. It is in regard to this duality I argue that his philosophy of technology should be understood as dialectical, in the sense that technology at the same time can be a central part of human subjection and one of the most important vehicles for emancipation. In relation to this, I agree with Samir Gandesha that one of the most fruitful directions Marcuses' philosophy opens is an understanding of technology as bearer of a historical substance, that is to say that technology is imbued with certain goals, desires and world-views beyond those of the wielder, while at the same time understanding that this substance can be changed through historical processes.

Beyond the more exegetic presentation of Marcuses' philosophy and the critique against the previous scholarship, I argue for critical theory, and especially Marcuses', relevance for current debates around technology and automation. In the current debates between left wing accelerationist cheerleaders of technology and those radicals more sceptical of technologies emancipatory potential, an investigation into the nature of technology itself is severely lacking. While, the former uncritically embraces the technology arisen in capitalist society and views it as a direct path towards a utopian post-scarcity communism, the latter solely focuses on technology as a tool of capitalist class power. In relation to this, I argue that the historical and dialectical understanding of technology that can be salvaged from Marcuses oeuvre would be a welcome and useful addition to the debate.

Innehåll

1	INLEDNING	2
1.1	Syfte och frågeställningar	2
1.2	Relevanssammanhang	3
1.3	Litteratur och tidigare forskning	5
1.4	Källmaterial	7
1.5	Teoretiska och metodologiska anmärkningar	8
1.6	Disposition	9
2	UNDERSÖKNING	10
2.1	"Some Social Implications of Modern Technology"	10
2.2	<i>Eros and Civilization</i>	12
2.3	"From Ontology to Technology"	14
2.4	"The Problem of Social Change in the Technological Society"	15
2.5	<i>One-Dimensional Man</i>	20
2.6	"The Malcontent in the Affluent Society"	23
2.7	"Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft"	24
2.8	"The Containment of Social Change in Industrial Society"	24
2.9	"The Individual in the Great Society"	25
2.10	"The Obsolescence of Marxism"	27
2.11	"Das Ende der Utopie"	28
2.12	"Aggressiveness in Advanced Industrial Societies"	30
2.13	<i>An Essay on Liberation</i>	31
2.14	"Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society"	33
3	SAMMANFATTNING, RESULTAT OCH DISKUSSION	35
3.1	Diskussion	37
4	KÄLLFÖRTECKNING OCH LITTERATUR	41
	Källor	41
	Litteratur	42

1 INLEDNING

Automatisering inom arbetslivet har det senaste årtiondet återkommit som en viktig politisk-filosofisk fråga. Vissa ser automatiseringen som något positivt som kan frigöra oss från slitsamt och farligt arbete, andra oroar sig för vilka effekter det kan ha på arbetslivet och framförallt arbetslösheten. Debatten har varit utbredd över hela det politiska spektrumet inklusive den radikala vänstern har deltagit i debatten med böcker som *Fully Automated Luxury Communism* (2019) och *Automation and the Future of Work* (2020).

Debatten är dock inte särskilt ny utan har varit en följeslagare till den industrikapitalistiska moderniteten sedan början. I denna debatt har filosofer och andra tänkare försökt förstå teknikens natur och roll i det moderna samhället. I detta sammanhang är teknikfilosofen Andrew Feenbergs begreppspar *substantiell* och *instrumentell* teknikfilosofi central. Feenberg förklarar den substantiella synen på teknik som en där tekniken inte uppfattas som neutral, utan som bärare av självständiga krafter och som följd av det, påverkar, organiserar och behärskar människan på särskilda sett. Den instrumentella synen på teknik förstår istället tekniken som neutral, som ett instrument som kan användas i olika syften och av olika aktörer.¹

En tänkare som deltagit i denna debatt är filosofen Herbert Marcuse, som i efterkrigstidens USA skrev flera böcker och texter om teknikens roll i det moderna samhället. Marcuse använder begreppen *technics* och *technology* som synonymier i sina texter och jag har valt teknik som svensk översättning av begreppen. Marcuse tillhör den socialfilosofiska Frankfurtskolan, *Institut für Socialforschung* tillsammans med andra namnkunniga tänkare som Theodor Adorno, Max Horkheimer och senare Jürgen Habermas. Trots att hans omfattande teknikfilosofiska undersökningar hade stort inflytande på ”den nya vänstern” är Marcuse, och kritisk teori i allmänhet, märkligt frånvarande i de samtida teknikfilosofiska debatterna.

1.1 Syfte och frågeställningar

Som svar på den ovan nämnda frånvaron av kritisk teori inom samtida teknikfilosofiska debatter ämnar jag i denna uppsats att undersöka Herbert Marcuses teknikfilosofi så som den utvecklades från 1940-talet fram till hans död 1979. Genom att noggrant undersöka Marcuses teknikfilosofiska verk med vikt på inkoherenser och brott önskar jag att ge en mer fullständig bild av Marcuses teknikfilosofi än den som förekommer i tidigare forskning. På så sätt kan jag undersöka på vilka sätt Marcuses teknikfilosofi utvecklas och förändras över tid. Ett ytterligare och mer övergripande syfte är att i Marcuses texter identifiera

¹Andrew Feenberg. *Transforming Technology. A Critical Theory Revisited*. New York, NY: Oxford University Press, 2002, s. 5.

vilka teknikfilosofiska vägar och spår som är mest fruktbara i relation till den samtida debatten om teknik och automatisering.

1. På vilka sätt formulerar Marcuse sin teknikfilosofi och hur skiljer sig ansatserna sig från varandra?
2. Hur relaterar skillnaderna till begreppen instrumentalism och substantialism?
3. Utifrån antagandet att Marcuses teknikfilosofi inte är enhetlig, vilka spår är mest relevanta för samtida teknikfilosofiska debatter?

1.2 Relevanssammanhang

Med utgångspunkt i uppsatsens tredje fråga ämnar jag här kort presentera skiljelinjerna och vad som står på spel i den samtida debatten om automatisering och teknik. Inom den vänsterradikala delen av debatten har två falanger trätt fram: en accelerationistisk och teknikooptimistisk och en mer teknikpessimistisk. Varken accelerationisterna eller teknikooptimisterna är homogena grupper men det finns vissa gemensamma drag som enligt mig gör det lämpligt att dela upp dem i sådana kategorier. Den accelerationistiska falangen representeras här av Paul Mason med boken *Postcapitalism* (2015), Nick Srnicek och Alex Williams med boken *Inventing the Future* (2016) och Aaron Bastani med *Fully Automated Luxury Communism* (2019). Även om det finns skillnader mellan böckerna delar de alla en grundläggande tes: en storskalig automatisering av arbetsmarknaden är stundande. Om denna automatisering sker under kapitalistiska förhållanden kommer det enligt dem leda till omfattande arbetslöshet och misär. Accelerationisterna menar samtidigt att automatiseringen öppnar för nya politiska möjligheter, framförallt för ett postkapitalistiskt och/eller kommunistiskt samhälle. Exempelvis menar de att automatisering kombinerad med basinkomst kan frigöra oss både från arbetssamhället och den nöd och brist som präglat den mänskliga tillvaron. De accelerationistiska tänkarna hämtar inspiration från framförallt två politiskt-teoretiska traditioner: den postoperaistiska läsningen av Marx och den socialdemokratiska keynesianismens teknikooptimism. Från post-operaismen hämtar de en läsningar av de så kallade ”maskinfragmentet” i Marx *Grundrisse*, där en av kapitalismen pådriven teknifiering ses leda till ett samhälle där lönearbete inte längre är nödvändigt, vilket i sin tur leder till kapitalismens upphävande.² Från den keynesianska traditionen inspireras de alla av en liten essä av Keynes ”Economic Possibilities for

²Fragmentets egentliga namn är ”Upphävandet av det omedelbara arbetet” Karl Marx. *Grundrisse*. övers. Sven-Eric Liedman. Hägersten: Tankekraft, 2010, s. 203; Aaron Bastani. *Fully Automated Luxury Communism. A Manifesto*. Verso, 2019, s. 52; Nick Srnicek och Alex Williams. *Inventing the Future. Postcapitalism and a World Without Work*. London, 2016; Paul Mason. *Postcapitalism. A Guide to Our Future*. London: Penguin Random House, 2015, Kap. 5.

our Grandchildren” där han argumenterar för att den ekonomiska utvecklingen kommer möjliggöra en drastiskt minskad arbetsvecka.³

Som svar på denna teknikoptimistiska och accelerationistiska våg publicerades under 2020 och 2021 tre böcker som alla, på olika sätt, tar avstamp i men samtidigt vänder sig mot olika aspekter av den accelerationistiska grupperingen: Aaron Benanav med *Automation and the Future of Work* (2020), Jason E. Smith med *Smart Machines and Service Work* (2020) och Gavine Mueller med *Breaking Things at Work* (2021). Smith och Benanav har en relativt likartad inställning där de inte nödvändigtvis vänder sig mot accelerationismens teknikoptimism eller deras föreställningar om ett postkapitalistiskt/kommunistiskt samhälle som ett präglad av överflöd. Istället vänder de sig mot accelerationisternas grundantagande, det vill säga att en fullskalig automatisering av arbetslivet är stundande. Med utgångspunkt i ekonomhistorikern Robert Brenners tes som sekulär stagnation visar Benanav att den växande arbetslöshet vi sett de senaste årtiondena inte beror på automatisering utan snarare på avindustrialisering.⁴ Med detta som utgångspunkt argumenterar Benanav för att ett samhället fritt från brist inte nödvändigtvis kräver ett överflöd i konventionell mening utan snarare att det som borde eftersträvas inte är ett samhälle där vi kan ha vad vi vill, men ett där vi kan göra vad vi önskar och fritt utveckla oss utan externt tvång.⁵

Likt Benanav anser Smith att en storskalig automatisering inte är särskilt sannolik, han visar med historisk data att vi inte har sett en storskalig produktivitetsökning. Den växande arbetslösheten de senaste årtiondena måste förklaras på annat sätt, enligt honom av en produktivtetsminskning. Denna minskning sker eftersom den automatisering som skett inom industrin lett till att arbetare varit tvungna att söka sig till tjänstesektorn som inte alls kan automatiseras i samma utsträckning.⁶ Smith argumenterar för att denna utveckling inte är en följd av medvetna beslut eller politisk vilja utan snarare har sin grund i ”profitkvotens fallande tendens” en teori hämtad från Marx som argumenterar för att profitkvoten, det vill säga det producerade mervärdet delat med total investerat kapital, tenderar att minska vilket i sin tur leder till en kapitalistisk stagnation och svårigheter med att göra profit.⁷

Gavin Mueller skiljer sig i sin bok *Breaking Things at Work* (2021) från Benanav och Smith då han till skillnad från dem inte bara är kritisk mot föreställningen om en

³John Maynard Keynes. ”Economic Possibilities for our Grandchildren”. I: *Essays in Persuasion*. New York: W.W., 2004, s. 358–373; Bastani, *Fully Automated Luxury Communism*, s. 56; Srnicek och Williams, *Inventing the Future*, Kap. 6; Mason, *Postcapitalism*, Kap. 8.

⁴Aaron Benanav. *Automation and the Future of Work*. London: Verso, 2020, s. x.

⁵Ibid., s. 83.

⁶Jason E. Smith. *Smart Machines and Service Work. Automation in an Age of Stagnation*. London: Reaktion Books, Ltd, 2020, s. 11.

⁷Ibid., s. 97.

fullskalig automatisering som nära förestående, utan även vänder sig mot teknik mer direkt. Genom en historisk exposé över arbetares kamp mot introduktionen av ny teknik, från de ursprungliga ludditerna till idag, visar Mueller att teknik ofta varit ett maktmedel som flyttar makt och kontroll från arbetare till arbetsköpare. Teknik så som den utvecklats under kapitalismen måste förstås som en "kapitalistisk teknik" som har relativt små möjligheter att ta plats i ett samhälle som frigjort sig från kapitalismen.⁸ De teoretiska traditioner som utövat inflytande på de olika teknikkritiska tänkarna är i Benanavs fall den analytiska marxistiska traditionen från Brenner samt vad som brukar kallas kommuniseringsteori framförallt kopplat till kollektivet *Endnotes*. Jason E. Smith hämtar inspiration från marxistisk kristeori och den post-operaistiska traditionen som även Gavin Mueller inspirerats av.

Kritisk teori är som jag tidigare nämnt relativt frånvarande från denna debatt trots att flera tänkare knutna till skolan formulerat intressanta och tankeväckande teorier kring ämnet. I synnerhet Marcuse hyser relevans i dessa debatter eftersom han i stor utsträckning upptog sig med frågor om teknik och automatisering och deras relation till frigörelse från kapitalismen. Med det sagt så är inte kritisk teori och kritiska teoretiker fullständigt frånvarande från debatten och både Mueller och Benanav nämner Marcuse, den förra i några korta avfärdande paragrafer och den senare endast i en upprädningslista av radikala teknikfilosofiska tänkare. Smith däremot tar upp en av de mindre kända kritiska teoretikerna, ekonomen Friedrich Pollock, men detta snarare för att diskutera ekonomi än teknik och automatisering. Som jag kommer visa i denna uppsats är Marcuse en noggrann kritiker av både teknikens belackare och beundrare och hyser således relevans för den samtida teknikfilosofiska debatten. I en avslutande diskussion kommer jag anknyta till den samtida debatten och Marcuses plats inom den.

1.3 Litteratur och tidigare forskning

Den litteratur jag kommer använda mig av här är den som berör och förhåller sig till specifikt Marcuses teknikfilosofi och jag avgränsar mig mot verk som fokuserar på andra aspekter av hans filosofi och tänkande. Jag menar att det tidigare nämnda begreppsparet instrumentell och substantiell teknikfilosofi från teknikfilosofen Andrew Feenberg, trots att de inte är emiska till forskningslitteraturen, delar upp Marcuserceptionen mycket väl. Tolkningen av Marcuses teknikfilosofi som en instrumentell sådan företräds främst av Douglas Kellner som kan beskrivas som Marcusekännaren *par excellence*. Kellner har både varit redaktör för *Collected Works of Herbert Marcuse* och den mest omfattande intellektuella biografen över Marcuse *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism* (1984). I denna biografi presenterar Kellner Marcuses hela livsverk från hans tidiga år som revolutionär i

⁸Gavin Mueller. *Breaking Things at Work. The Luddites are Right About why You Hate Your Job*. London: Verso, 2021, Introduction.

det misslyckade så kallade Spartakistupproret 1919, fram till hans död 1979. Enligt Kellner finns det tre genomgående teman i Marcuses filosofi som återfinns från de tidigaste skrifterna som *Der deutsche Künstlerroman* (1922) till och med den sista *The Aesthetic Dimension* (1978). Dessa tre teman är en hängivenhet till den hegelianska dialektiken, tro till revolutionär samhällsförändring och en emfas på människans frigörelse. När det kommer till Marcuses teknikfilosofi presenterar Kellner den som en instrumentell sådan där ”teknik används som ett instrument för social kontroll och profit av ’vested interests’ som styr samhället.”⁹ Enligt denna tolkning används alltså tekniken av de härskande klasserna för att tillskansa sig makt och profit. Marcuses teknikfilosofi blir alltså i Kellners tappning ett uttryck för en kapital(ist)kritik snarare än en studie av teknikens egna substans. Även Feenberg presenterar i *Transforming Technology* en mer instrumentalistisk tolkning av Marcuse, där han menar att Marcuse ser tekniken som ett ”uttryck för den härskande klassens intressen.”¹⁰

De flesta uttolkare av Marcuse lutar mot en substantialistisk tolkning av Marcuses teknikfilosofi men det finns avgörande skillnader mellan de olika sätten de tolkar den på. Både Samir Gandesha och C. Fred Alford har undersökt relationen mellan Marcuse och Jürgen Habermas teknikfilosofi och den senares kritik av Marcuse. De båda lägger vikt vid sättet Habermas försöker skydda samhället mot tekniken och det instrumentella förnuftet. För Habermas måste alltså det instrumentella förnuftet begränsas till tekniken och naturvetenskapen och inte tillåtas kolonisera exempelvis de politiska och ekonomiska sfärerna av samhället där ett kommunikativt förnuft istället bör råda.¹¹ Enligt Gandesha och Alford projicerar Habermas sin egen tekniksyn på Marcuse, när han kritiserar honom för sin *romantiska* förståelse av en *ny teknik*. Denna ”nya teknik” är en tanke Marcuse presenterar för att argumentera för att ett frigjort samhälle skulle kräva en teknik som kvalitativt skiljer sig från den som råder under kapitalismen. För Habermas framstår detta som romantiskt eller till och med eskatologiskt eftersom han, enligt Gandesha och Alford, anser att tekniken alltid måste bära med sig ett instrumentellt och behärskande förnuft.¹² Alford använder detta framförallt för att argumentera mot Habermas hårda åtskiljande av teknik och natur gentemot samhälle i övrigt medan Gandesha går längre och presenterar en enligt mig central tolkning av Marcuse: att teknikens innehåll eller

⁹”technology is used as an instrument of social control and profitability by the ’vested interests’ which control society.” Douglas Kellner. *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*. Hampshire: Macmillan, 1984, s. 266.

¹⁰”expressions of the interests of the ruling class” Feenberg, *Transforming Technology*, s. 72.

¹¹Samir Gandesha. ”Marcuse, Habermas, and the Critique of Technology”. I: *Herbert Marcuse a Critical Reader*. red. John Abromeit och Mark W Cobb. New York: Routledge, 2004; C. Fred Alford. *Science and the Revenge of Nature*. Gainesville: University Presses of Florida, 1985; Andrew Feenberg. ”Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology”. I: *Inquiry* 39.1 (1996), s. 45–70, s. 50.

¹²Alford, *Science and the Revenge of Nature*, s. 142.

begrepp är historiskt och att den därmed måste ändra innebörd i och med en eventuell övergång till ett postkapitalistiskt samhälle.¹³

I *Heidegger & Marcuse* från 2005 har Feenberg en annan inställning till Marcuses teknikfilosofi och förstår den istället som substansialistisk. Han jämför i boken Martin Heidegger och Marcuses respektive teknikfilosofier och förstår Marcuses teknikfilosofi som ett ofullbordat försök att föra samman en historisk dialektisk förståelse från Hegel och Marx med en ontologisk-fenomenologisk förståelse av tekniken från Heidegger. Feenberg argumenterar för att Marcuse historiserar Heideggers ontologiska teknikbegrepp genom att visa att teknikens substans inte är transhistorisk utan historiskt konstituerad och föränderlig. Även Langdon Winner tolkar i sin idéhistoriska studie av teorier om urartad teknik *Autonomous Technology* från 1977 Marcuse som en substantialistisk teknikfilosof. Winner placerar Marcuse i en tradition av tänkare som tolkat tekniken som något som urartar och som hamnar utanför mänsklig kontroll och skapar ett opersonligt herravälde.¹⁴

Positionerna i denna debatt kan huvudsakligen delas i tre: (1) Marcuse har inte en substansiell teknikfilosofi, (2) Marcuse har en substansiell teknikfilosofi som är fruktbar och till sist, (3) Marcuse har en substansiell teknikfilosofi som ej är fruktbar utan ett uttryck för romantik och önsketänkande. Jag kommer under undersökningen testa dessa olika positioner mot källmaterialet för att på så sätt besvara mitt syfte och mina frågor.

1.4 Källmaterial

Mitt källmaterial är, med undantag av brev och "Political Preface to *Eros and Civilization*", samtliga texter, böcker och fragment där Marcuse undersöker eller berör frågan om teknikens natur och väsen. Utöver de texter som publicerades av Marcuse under hans liv har jag alltså använt mig av essäer, artiklar, föredrag och fragment som publicerats postumt. Det föreligger tyvärr ingen definitiv kritisk utgåva av Marcuses *oeuvre* och jag har således bedömt att de engelska utgåvor av hans böcker som finns utgivna är tillräckligt tillförlitliga och att de inte genomgått någon form för revidering eller liknande. När det kommer till artiklar, essäer och föredrag finns de samlade i en vetenskaplig kritisk utgåva i form av *Collected Papers of Herbert Marcuse* redigerad av Douglas Kellner och Clayton Pierce. Den övervägande majoriteten av texterna från *Collected Papers* jag kommer använda skrevs ursprungligen på engelska, i enstaka fall är de dock översatta från framförallt tyska. I de fall där texten finns publicerad på tyska, har jag använt den utgåvan som källmaterial istället. Angående citat har jag i första hand använt mig av, och tidvis modifierat, svenska översättningar av Marcuse. Där det inte föreligger någon svensk översättning har jag själv översatt citaten och återgett originaltexten i fotnoterna.

¹³Gandesha, "Marcuse, Habermas, and the Critique of Technology".

¹⁴Langdon Winner. *Autonomous Technology. Techics-out-of-Control as a Theme in Political Thought*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1977, s. 221, 264.

1.5 Teoretiska och metodologiska anmärkningar

Ett vanligt sätt att ta sig an filosofisk material i filosofihistoria är den filosofiska rekonstruktionen ibland supplerad med kontextualisering, aktualisering, diskursanalys eller liknande. Kellners Marcusebiografi *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism* (1984) är ett utmärkt exempel på en sådan filosofisk rekonstruktion. Kellner har som ambition att rekonstruera kärnan i Marcuses filosofi, vilket innebär att identifiera några centrala element som den resterande delen av Marcuses filosofi kretsar kring och grundas i. Utan att förringa varken Kellners makalösa insats, eller andra filosofihistorikers rekonstruktioner i allmänhet, anser jag att det finns vissa problem med den filosofiska rekonstruktionen. Framförallt leder den ofta till att interna motsättningar, avvikande resonemang och ändrade perspektiv slätas över i syftet, medvetet såväl som omedvetet, att presentera ett enhetligt och otvetydigt resonemang.

För att överkomma dessa filosofihistoriska utmaningar har jag vänt mig till den tyska statsvetaren och Marxforskaren Michael Heinrichs undersökningar av Karl Marx i *Die Wissenschaft vom Wert* (1999) och *Karl Marx and the Birth of Modern Society* (2019). I *Die Wissenschaft vom Wert* börjar Heinrich formulera ett vetenskapshistoriskt resonemang som jag anser vara användbart för min undersökning då det undviker de tidigare nämnda överslätningarna. Heinrich argumenterar utifrån vetenskapshistoriska giganter som Kuhn, Lakatos och Foucault att vetenskapens historia inte ska ses som en linjär ackumulation av kunskap utan som en rörelse där vissa filosofiska paradigmer med specifika problematiker, diskurser och föreställningar om empiri avlöser varandra när tidigare paradigmer visat sig vara ohållbara.¹⁵ Heinrich går vidare till forskningen om Marx och tar avstamp i Althusserns teori om ett epistemologiskt brott som skiljer den unge humanistiska Marx från den äldre vetenskapliga. Heinrich menar att detta är en bra utgångspunkt för vetenskapshistorisk forskning men har vissa invändningar mot Althusserns resonemang. Framförallt invänder han sig mot att det bara finns ett sådant epistemologiskt brott hos Marx och att det skulle ligga mellan en ung humanistisk och äldre vetenskaplig Marx. Heinrich argumenterar i *Die Wissenschaft vom Wert* för att flera sådana brott finns hos Marx, och att det mest avgörande brottet korsar rakt igenom Marx ekonomikritik.¹⁶ I första bandet av sin Marxbiografi *Karl Marx and the Birth of Modern Society* utvecklar Heinrich sin syn på vetenskapshistoria i ett tillägg om filosofiska biografier ”How Is Biographical Writing Possible Today? On the Methodology of a Marx Biography”.¹⁷ Utöver vikten på inkonsekvens hos det undersökta materialet lägger Heinrich vikt vid att man

¹⁵Michael Heinrich. *Die Wissenschaft vom Wert*. 2. utg. Münster: Westfälisches Dampfboot, 1999, s. 23.

¹⁶Ibid., s. 83.

¹⁷Michael Heinrich. *Karl Marx and the Birth of Modern Society*. övers. Alexander Locascio. New York: Monthly Review Press, 2019, s. 330.

som vetenskapshistoriker inte får anta någon form för teleologi i den tänkare man undersöker, alltså man får inte anta att de tidiga verken rör sig mot de sena eller liknande. Man ska också vara mycket försiktig med vilken kunskap och vilka intentioner man tillskriver den undersökta författaren samtidigt som man måste förstå att verken skrivs i ett sammanhang och i dialog med sin samtid, dåtid och andra tänkare.¹⁸

Även om jag inte vill hävda att det finns något så dramatiskt som ett epistemologiskt brott hos Marcuse anser jag att Heinrichs kritik av filosofisk rekonstruktion är relevant för min uppsats. Heinrichs metodologiska ansatser stämmer väl överens med de begränsningar jag funnit i sekundärlitteraturen, i synnerhet när det kommer till en brist på vaksamhet gentemot oklarheter, självmotsägelser och brott. Precis som Marx var Marcuse verksam under en lång tid och ändrade under den tiden åsikt flera gånger, han gick i dialog med sin samtid och andra tänkare och fick upp ögonen för nya aspekter av tekniken och samhället som han tidigare inte sett. Genom att vara uppmärksam på specifikt brott, oklarheter och självmotsägelser gör jag tydligt vilka teknikfilosofiska vägar som öppnas av Marcuse, vilka han följer och vilka som framträder som mest fruktbara för samtida teknikfilosofiska debatter.

1.6 Disposition

Jag kommer i kronologisk ordning undersöka Marcuses teknikfilosofiska texter och rekonstruera den argumentation som finns i dessa texter. Jag kommer dock inte stanna vid en rekonstruktion utan ta fasta på skillnader, självmotsägelser, brott och diskontinuiteter inom och mellan texterna för att ge en mer fullständig bild av Marcuses tänkande. Genom att presentera texterna kronologiskt synliggör jag också hur Marcuse tänkande ändrar sig under åren. Samtidigt undviker jag på så sätt att klumpa ihop texter med likartade resonemang vilket lätt kan leda till överslätningar av de olikheter som finns i resonemangen även om de först framstår som ovidkommande. Efter undersökningen kommer jag sammanfatta undersökningens resultat och presentera mina slutsatser för att sedan återintroducera de accelerationistiska och teknikpessimistiska tänkarna och sätta dem i dialog med Marcuses teknikfilosofi.

¹⁸Heinrich, *Karl Marx and the Birth of Modern Society*, s. 340, 342–343, 345.

2 UNDERSÖKNING

2.1 ”Some Social Implications of Modern Technology”

”Some Social Implications of Modern Technology” (1941) är första gången Marcuse tar sig an teknik som en politiskfilosofisk fråga. Vid uppsatsens publikation har Marcuse relativt nyligen inlett sin livslånga exil i USA, vilken följer av att hans judiskhet och vänsterradikalism gör det omöjligt för honom att uppehålla sig i Nazityskland. Marcuse inleder med att avgränsa och definiera sitt teknikbegrepp som något mer än en samling av enskilda tekniska föremål. Istället förstår han teknik som ett sätt att ”organisera och bevara (eller förändra) sociala relationer, [som] en manifestation av rådande tankegångar och beteendemönster, och [som ett] instrument för kontroll och herravälde.”¹ När Marcuse använder begreppet teknik menar han alltså ett sätt att organisera och bevara sociala relationer. Han förstår teknik som ett samhälleligt snarare än tekniskt och vetenskapligt fenomen och menar därför att det måste undersökas som sådant. I ett exempel lyft från Nazityskland tar han fasta på att terrorregimen inte bara drivs av en ”rå styrka som är främmande för tekniken men också av en genial manipulation av kraften inneboende i tekniken”, vilket synliggör spänningen mellan en instrumentalistisk och substantialistisk syn på teknik, där det å ena sidan är ett medel som kan användas av olika aktörer, men å andra sidan samtidigt har en inneboende kraft.²

Marcuse menar att tekniken skapar en ny rationalitet och en ny föreställning om individualitet som skiljer sig från, eller till och med är motsatt till, den rationalitet som ”inledde teknikens frammarsch.”³ Den rationalitet som låg till grund för det tekniska samhället var enligt Marcuse en föreställning om individens förmåga att själv autonomt och rationellt utveckla sina färdigheter, samt en föreställning om att samhället skulle ge henne frihet att göra detta. Varuproduktionen undergräver enligt Marcuse den individualistiska rationalitetens ekonomiska bas. Detta genom att stora företag genom mekanisering etablerar ett samhälleligt herravälde över naturen och upphäver möjligheten för enskilda ekonomiska subjekt att verka fritt i samhället.⁴ Konkurrens ”favoriserar företaget med den mest mekaniserade och rationaliserade industriella utrustningen”, vilket har som följd att den tekniska apparaten formar sin ”härskares” rationalitet på så sätt att den individualistiska

¹”organiz[e] and perpetuat[e] (or chang[e]) social relationships, a manifestation of prevalent thought and behavior patterns, and instrument for control and domination.” Herbert Marcuse. ”Some Social Implications of Modern Technology”. I: *Technology, War and Fascism*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 1998 [1941], s. 41.

²”brute force which is foreign to technology but also by the ingenious manipulation of the power inherent in technology” *ibid.*, s. 41.

³”initiated the march of technology.” *ibid.*, s. 42.

⁴*Ibid.*, s. 43.

rationaliteten omvandlas till en teknisk sådan.⁵

Denna omvandling av rationaliteten gör att individens prestationer inte längre mäts i relation till något inre utan istället gentemot externa måttstockar, vilket i sin tur leder till att individens arbete blir ett bihang till maskinen snarare än det motsatta. Där de borgerliga revolutionernas liberalism önskade ett samhälle som möjliggjorde människans autonoma utveckling har det skapat motsatsen, ett samhälle där ”företagande, teknik, mänskliga behov och naturen är svetsade tillsammans till en rationell och ändamålsenlig mekanism”.⁶ Istället för att följa vår spontanitet, underordnar vi oss en förutbestämd anonym visdom. Denna argumentation är substantialistisk i betydelsen att tekniken tämjer det moderna samhällets individualism och den moderna människans autonomi och underordnar dem under sin logik. Teknikens behärskande förmågor är något externt till individen och enskilda aktörer vilket indikerar att tekniken, enligt Marcuse, har en behärskande substans.⁷

När den tekniska effektiviserande rationaliteten blir förhärskande i samhället blir det förnuftigt att underordna sig den rådande ordningen. Det sanna blir på så sätt ett försvar för det rådande.⁸ Denna omvandling av förnuftet gör att även kritisk tänkande inlemmas i det tekniska förnuftet. Marcuse exemplifierar detta med argument som att höjd effektivitet i produktionen är gynnsamt för arbetarrörelsen. Även individualismen har blivit inlämnad i och med att den har gått från att vara ”en motståndets och autonomins enhet” till att bli ”en för smidighet och anpassning.”⁹ Där individualismen tidigare stod för kritik och motstånd, har den blivit något som får oss att anpassa oss efter samhället.

”Some Social Implications of Modern Technology” presenterar inte enbart ovanstående substansialistiska argument, utan även instrumentalistiska sådana. Tydligast blir det i följande fras där Marcuse argumenterar för att den tekniska rationaliteten ”skänker de byråkratiska grupperna förnuftets universella värdighet.”¹⁰ Istället för att tekniken i sig har särskilda egenskaper och förstås den här istället som något som döljer personliga maktrelationer. I synnerhet ordet *framstå* [*appear*], som förekommer i anslutning till den citerade frasen, indikerar att Marcuse menar att tekniken har en sådan ideologisk funktion.¹¹ Marcuse introducerar mot slutet av artikeln begreppet brist i sin analys och argumenterar även här för att de problem han inledningsvis tillskrev tekniken inte har sin

⁵”favors the enterprises with the most highly mechanized and rationalized industrial equipments” Marcuse, ”Some Social Implications of Modern Technology”, s. . 45.

⁶”business, technics, human needs and nature are welded together into one rational and expedient mechanism” *ibid.*, s. 46.

⁷*Ibid.*, s. 48.

⁸*Ibid.*, s. 49.

⁹”a unit of resistance and autonomy” & ”one of ductility and adjustment.” *ibid.*, s. 55.

¹⁰”bestows upon the bureaucratic groups the universal dignity of reason.” *ibid.*, s. 57.

¹¹*Ibid.*, s. 58.

rot i denna utan i något externt, i detta fall ”en social apparatur som bevarar brist.”¹² Detta innebär att det endast är i ett samhälle som präglas av, och vidmakthåller, brist som tekniken begränsar individen, vilket antyder att det inte är teknikens väsen i sig själv underordnar människan.

Marcuse fortsätter med att argumentera mot teknikmotstånd eftersom han menar att ”mekanisering och standardisering en dag kan flytta tyngdpunkten från den materiella produktionens nödvändighet till en arena för människans fria förverkligande.”¹³ Tekniken kan alltså potentiellt öppna upp för ett samhälle som gynnar människans fria förverkligande. Han skriver vidare: ”desto mindre tid och energi människan måste spendera för att upprätthålla sitt och samhällets liv, desto större möjlighet har hon att ’individualisera’ sin sfär för mänskligt förverkligande.”¹⁴ Vi kan genom teknisk utveckling frigöras från behovet att reproducera våra liv och istället fokusera på vårt förverkligande.

Majoriteten av artikeln följer en substantialistisk argumentation som jag vill hävda är mer rigorös än den instrumentalistiska. Det är dock tydligt att det i denna text finns filosofiska spår som inte enkelt kan förlikas med varandra. De substansialistiska resonemangen Marcuse formulerar ringar in teori om tekniken som bärare av ett behärskande förnuft som även underordnar de formella makthavarna. Hans instrumentalistiska resonemang går i motsatt riktning och ser tekniken som en ideologi som döljer personliga maktförhållanden och även som ett medel för människans frigörelse. Den tvetydighet jag identifierar i denna text är ständigt återkommande i Marcuses teknikfilosofiska verk och kan enligt mig delvis förklara den tidigare forskningens splittring i frågan om Marcuses teknikfilosofi.

2.2 *Eros and Civilization*

Efter publikationen av ”Some Social Implications of Modern Technology” dröjer det relativt länge till Marcuse återkommer till tekniken som problem. Under de 15 åren som skiljer *Eros and Civilization* och ”Some Social Implications of Modern Technology” publicerar Marcuse sin stora Hegelstudie *Reason and Revolution* (1941 och senare i en reviderad upplaga 1955). Utöver det arbetar Marcuse under andra världskriget åt den amerikanska underrättelsetjänsten OSS men blev kort efter kriget utrensad under häxjakten på kommunister som följde kriget. Enligt Kellner skriver Marcuse endast en recension, av Sartres *Varat och Intet*, mellan 1941 och 1956.¹⁵ Teknik är inte central i *Eros and Civilization*

¹²”a social apparatus which perpetuates scarcity” Marcuse, ”Some Social Implications of Modern Technology”, s. 63.

¹³”mechanization and standardization may one day help to shift the center of gravity from the necessities of material production to the arena of free human realization.” *ibid.*, s. 63.

¹⁴”[t]he less time and energy man has to expend in maintaining his life and that of society, the greater the possibility that he can ’individualize’ the sphere of his human realization.” *ibid.*, s. 64.

¹⁵Kellner, *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*, s. 148–150.

(1956) men det förekommer resonemang som ligger till grund för senare utvecklingar av Marcuses teknikfilosofi.

Boken kretsar kring Freuds bok "Vi vantrivs i kulturen" (1930) och de psykoanalytiska och civilisationskritiska resonemang som framförs där. Marcuse formulerar en immanent kritik av Freud och menar att vissa av Freuds slutsatser inte nödvändigtvis följer ur hans analys. Framförallt gäller detta Freuds likställande av kulturella framsteg med repression av instinkter. En fullständig redogörelse och kritik av Marcuses resonemang är inte vidkommande för denna uppsats men historikern Sidney Lipshires argumenterar i *Herbert Marcuse: From Marx to Freud and Beyond* övertygande för att Marcuses Freudtolkning inte håller hela vägen. Det freudianska resonemang Marcuse utgår ifrån handlar å ena sidan om de grundläggande mänskliga instinkterna, lustprincipen och dödsdriften och å andra sidan om relationen mellan repression och civilisatoriska framsteg. Lustprincipen och dödsdriften förstås här som en konstruktiv och skapande respektive destruktiv och förgörande kraft. Kärnan i Marcuses Freudtolkning är som följande: arbete är nödvändigt både för att undvika nöd och brist samt för att möjliggöra civilisatoriska framsteg. Då det inom det psykoanalytiska ramverket inte finns någon "arbetsdrift" måste energin som arbetet kräver hämtas från de andra drifterna, i detta sammanhang från lustprincipen. Ett förträngande av lustprincipen är alltså nödvändigt för att möjliggöra civilisatoriska framsteg, vilket leder till att ett lidande för individen men även en fara för att lustprincipen inte längre är kapabel att hålla den destruktiva dödsdriften i schack.¹⁶

Tekniken kommer in i bilden som "grunden för framåtskiridande [och] produktivt presterande, och 'makt över naturen' har blivit praktiskt taget synonymt med civilisation."¹⁷ Dessa tekniska framsteg i någon mån gör repressionen av lustprincipen, om inte fullständigt så delvis, överflödig. Då det är på grund av nödvändigheten att tillfredsställa våra grundläggande behov som vi undertrycker lustprincipen och arbetar, kan en teknisk frigörelse från arbete enligt Marcuse möjliggöra en icke-repressiv civilisation.¹⁸ Teknik verkar mot "det repressiva utnyttjandet av energi [...] och [...] sparar tid för utvecklandet av behov bortom nödvändighetens och det ofrånkomliga slöseriets rike."¹⁹ Trots detta menar Marcuse att det kapitalistiska samhället måste skydda sig mot "spöket av en värld som kunde vara fri."²⁰ Möjligheten till frihet hotar enligt Marcuse argumenten för det rådande

¹⁶Herbert Marcuse. *Eros and Civilization. A Philosophical Inquiry into Freud*. London: Routledge & Kegan, 1956, s. 81ff.

¹⁷Herbert Marcuse. *Eros och Civilisationen. En Freudtolkning*. övers. Jan Ivarsson. Halmstad: Arcana Förlag, 1968, s. 77.

¹⁸Marcuse, *Eros and Civilization*, s. 88.

¹⁹*modifierad översättning*, Marcuse, *Eros och Civilisationen*, s. 82; "against the repressive utilization of energy [...], thus saving time for the development of needs *beyond* the realm of necessity and of necessary waste." Marcuse, *Eros and Civilization*, s. 93.

²⁰Marcuse, *Eros och Civilisationen*, s. 83; "the specter of a world which could be free." Marcuse, *Eros*

herraväldet, vilket är att underordningen under ett herravälde är vad som krävs för att undvika brist och nöd. Det som står i vägen för ett frigjort samhälle är enligt Marcuse en *bristens ideologi* [*ideology of scarcity*], som binder oss till en alienerande produktion. För att frigöra oss från denna måste vi inte avstanna alienationen utan fullborda den, vi måste fullständigt frigöra oss från arbete.²¹

Trots att teknikfilosofi tar lite plats i *Eros and Civilization* får vi syn på en ny dimension hos Marcuses teknikfilosofi. I "Some Social Implications of Modern Technology" får vi syn på å ena sidan en negativ substansialism, där teknikens väsen ses som behärskande och fientlig till mänsklig frigörelse, men å andra sidan även tecken på en instrumentalistisk syn där tekniken bidrar till förtryck eftersom den är inordnad i ett förtryckande system. I *Eros and Civilization* fyller tekniken en annan roll och framträder i mera positiva dager: istället för att tekniken bidrar till förtryck ses den här som en motkraft mot det repressiva samhället. Då tekniken kan frigöra oss från arbete öppnar den upp för en civilisation bortom repressionens kval. Enligt mig får vi här syn på en positiv substansialism där teknikens ses som bärare av en motkraft gentemot samhällets förtryck snarare än att ses som förtrycktes ursprung eller medhjälpare.

2.3 "From Ontology to Technology"

"From Ontology to Technology" (1960) utgör några sidor med tankar Marcuse utvecklade i Paris 1958–1959 och som tydligt föregriper de resonemang han senare för fram i *One-Dimensional Man*. Den centrala frågan i denna text är varför den radikala kritiken och oppositionen, såväl intellektuell som politisk, "integreras in i status quo".²² För Marcuse är detta det industriella och tekniska samhällets största seger, det har övervunnit de inre motsättningarna. Han hittar grunden till denna integration i den *nya vetenskapliga metoden* vilken abstraherar och reducerar allt till matematiska strukturer och ekvationer som kan användas för att kontrollera världen. Denna kvantifiering av verkligheten gör att den vetenskapliga metoden blir självständig från individuell och social fakticitet, den frikopplas alltså från våra faktiska mänskliga erfarenheter. Marcuse sammanfattar denna tendens som att "*tekniken har tagit ontologins plats*".²³ Marcuse argumenterar för att distinktionen mellan subjekt och objekt upplöses av den tekniska världsbilden och gör det omöjligt att få syn på "verklighetens dualistiska och antagonistiska karaktär".²⁴ Detta gör att den tekniska civilisationens existens har stora konsekvenser för frågan om människans

and Civilization, s. 93.

²¹Marcuse, *Eros and Civilization*, s. 105.

²²"are integrated into the status quo" Herbert Marcuse. "From Ontology to Technology. Fundamental Tendencies of Industrial Society". I: *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. red. Douglas Kellner och Pierce Clayton. övers. Micheline Ishay. London: Routledge, 2011 [1960], s. 132.

²³"*technology has replaced ontology*." *ibid.*, s. 134.

²⁴"*dualist and antagonistic character of reality*" *ibid.*, s. 135.

frigörelse, eftersom den gör det svårare ”att föreställa sig en annan form för mänsklig tillvaro inom verkligheten”, och reducerar således verkligheten till *en* dimension.²⁵ Denna analys lutar starkt mot en substantialistisk syn på teknik där dess utveckling bär med sig vissa värden och följder, värden och följer som genom matematiska abstraktioner upphäver motsättningar och konflikter.

Texten är fragmentarisk och det förekommer därför flera hopp i argumentationen. Marcuse hoppar till en diskussion om teknikens neutralitet där han argumenterar för att tekniken är neutral men på ett positivt sätt. Det vill säga att den inte kan existera utan att den samtidigt medför att vår verklighetsuppfattning ändras till en där allt uppfattas som föremål eller medel för tekniken.²⁶ Han återkopplar till resonemanget i *Eros and Civilization* och tanken om att tekniken kan frigöra oss från att behöva arbeta för att tillfredsställa våra behov, vilket i sin tur medför en repression av våra inre drifter. För att förklara detta fenomen introducerar han begreppet: ”passivisering av verkligheten”. Passivisering av verkligheten innebär för Marcuse ett tillstånd där tekniken frigjort oss från brist och nöd vilket i sin tur innebär att vi inte längre måste undantränga våra drifter för att säkra vårt uppehälle. På så sätt kan ”livet [...] inte bara vara ett medel för att leva, utan istället bli ett liv i och för sig självt.”²⁷ Livet kan gå från att vara en kamp för överlevnad, så som det är i förtekniska och även i vårt tekniska samhälle, till ett samhälle där livet är ett självändamål. Marcuses argumentation i denna text är utpräglad substansialistisk men på två olika sätt: å ena sidan är tekniken och dess väsen centralt för det herravälde människan utsätts för i det moderna samhället. Å andra sidan är tekniken central för mänsklig frigörelse, i synnerhet människans frigörelse från arbetet. Detta är en tydligt dialektisk argumentation där tekniken producerar två motstridande företeelser, en frigörande rörelse bort från arbete och repression och en rörelse som tvingar oss in i ett allt omänskligare tekniskt slaveri.

2.4 ”The Problem of Social Change in the Technological Society”

”The Problem of Social Change in the Technological Society” (1961) är den första mer omfattande texten om teknik som Marcuse skriver efter ”Some Social Implications of Modern Technology”. Texten vidareutvecklar många av resonemangen vi sett i de tidigare texterna men presenterar också nya argument. Textens utgångspunkt är att medborgarna i de avancerade industriländerna upplever en ökande ofrihet, en ofrihet som verkar ha sin grund i tekniska framsteg. Utöver denna ofrihet verkar det vara allt svårare att åstadkomma kvalitativ social förändring i dessa länder. Det avancerade industrisamhället verkar ha

²⁵”to envisage another mode of human existence within reality” Marcuse, ”From Ontology to Technology”, s. 135.

²⁶Ibid., s. 135.

²⁷”life [...] no longer be merely a means for living, but instead become a life in and for itself.” ibid., s. 139.

lyckats med storheten att ”integrera och försona antagonistiska grupper och intressen”²⁸ Textens vidare syfte är att ”klargöra dessa tendensers historiska funktion” och bidra till en kritisk teori om moderna industrisamhällen.²⁹

Att förändring i de avancerade industrisamhällena inte längre framstår som möjligt är ett stort problem för den kritiska teori Marcuse formulerar. Detta eftersom teorin först blir *kritisk* genom att den grundas i ”demonstrerbara tendenser och förmågor” som verkar för ett mer rationellt samhälle.³⁰ Om inga sådana tendenser kan demonstreras blir den kritiska teorin endast ett värdeomdöme. Den kritiska teorins situation förvärras ytterligare av att även förnuftet omvandlats till en teknisk rationalitet. Den kritiska teorin begränsas således eftersom den saknar ”den empiriska basis från vilken den kan överskrida status quo”, men även av att förnuftet i sig har formats i enlighet med det tekniska samhällets logik.³¹ Som följd av svårigheten att grunda teorin i någon faktisk historisk eller social rörelse förblir den kritiska teorin endast *teori* och fastlåst i begrepp som inte längre är användbara.

Dessa kritiskteoretiska utmaningar är något som den Kanadensiska historikern Moishe Postone diskuterar i sin rekonstruktion av Marx ekonomikritik *Time Labor and Social Domination* (1993). Enligt Postone måste en kritisk teori kunna förklara sin egen möjlighet. Vad Postone menar med det är att en kritiskteoretisk analys av ett samhälle måste visa på att det finns öppningar både för att samhället kan omdanas och att en kritisk förståelse av samhället är möjlig.³² Marcuses resonemang såsom jag presenterat det ovan, sluter egentligen möjligheten till en kritisk teori. Han presenterar således en analys snarlik till den Postone formulerar långt senare. Denna kritik blir en central del i Marcuses politisk-filosofiska texter och han försöker identifiera möjligheter till kritiskt tänkande samt grupper och tendenser som kan gå förverkliga de föreställningar om autonomi och frihet som han förordar.

Likväl försöker Marcuse att formulera en kritisk teori om avancerade industrisamhällen. Ett led i detta är ett ifrågasättande av teknikens neutralitet och dess roll som *a priori*. Med *a priori* menar Marcuse att tekniken blivit ett sätt att organisera individer och sociala relationer på så sätt att den bestämmer ”den sociala kontrollen och sammanhållningens former.”³³ Denna organisering begränsar sig inte till de subaltern

²⁸”integrat[e] and reconcil[e] antagonistic groups and interests”. Herbert Marcuse. ”The Problem of Social Change in the Technological Society”. I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1961], s. 37.

²⁹”elucidat[e] the historical function of these tendencies” *ibid.*, s. 38.

³⁰”demonstratable tendencies and capabilities” *ibid.*, s.38.

³¹”the empirical basis on which it can transcend the status quo” *ibid.*, s. 40.

³²Moishe Postone. *Time Labor and Social Domination*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 87–90.

³³”the forms of social control and social cohesion.” Marcuse, ”The Problem of Social Change in the

klasserna utan begränsar även de formella eliternas handlingsutrymme. Tekniken är dock inte uteslutande behärskande och bevarande utan för oss också mot vad Marcuse kallar "frigörelsens katastrof", en punkt där en fullständig automatisering av produktionen kan frigöra oss från arbete.³⁴ Den tekniska utvecklingen bär alltså på en dubbel rörelse, en dialektik i och med att den fungerar både som en integrerande och behärskande kraft och som ett medel för frigörelse.

Marcuse för även in en diskussion om den vetenskapliga metoden i sin undersökning av det moderna industrisamhällets patologi och förstår den som en integrerad del av det tekniska herraväldet. Genom sin "neutrala" och "värdefria" inställning till verkligheten uppfattar man, med den vetenskapliga metoden, naturen som bestående av föremål som ska behärskas. Det som gör denna behärskning speciell är att det inte handlar om en behärskning med ett syfte utan om behärskande som självändamål. Den vetenskapliga metodens neutralitet är enligt Marcuse endast skenbar då det är en "kapitalistisk neutralitet", vilket innebär en neutralitet som eftersträvar en kapitalistisk kvantifiering av verkligheten. På så sätt kan "vetenskap och samhälle, teoretiskt och praktiskt förnuft mötas i *teknikens* medium."³⁵ Detta tekniska och kvantifierande perspektiv på den yttre världen har även negativa följder för människan eftersom även hon uppfattas som ett instrument, som blott en utförare av ett abstrakt opersonligt arbete, detta till trots för att tekniken kan frigöra oss från arbetet.³⁶

Även "The Problem of Social Change in the Technological Society" innehåller en vändning mot instrumentalism när Marcuse skriver: "massproduktionen tar plats inom en allomfattande, enorm teknisk apparat som integrerar det privata och offentliga livets alla sfärer och integrerar dem i enlighet med *de de som kontrollerar apparatens intressen*[min emfas]."³⁷ Från att poängtera att tekniken är bärare av en viss substans och rationalitet blir den här en apparat som styrs av en grupp. Integrationen av samhällets sfärer är en politisk handling, även om den inte framträder [*appear*] som det. Tekniken fungerar som en materiell slöja som döljer de verkliga aktörerna, tekniken är blott ett instrument för den härskande klassen.

I nästa paragraf skriver Marcuse dock att: "mästarna ['kapitalistiska chefer', 'elaka utnöttjare' och slavdrivare] har blivit beroende av den apparat de måste bevara och

Technological Society", s. 42.

³⁴"the catastrophe of liberation" Marcuse, "The Problem of Social Change in the Technological Society", s. 43.

³⁵"[s]cience and society, theoretical and practical reason meet in the medium of *technology*." *ibid.*, s. 43.

³⁶*Ibid.*, s. 46.

³⁷"mass production takes place through an omnipresent, huge technical apparatus which integrates all spheres of the private and public existence, and integrates them in accordance with the interest which control the apparatus" *ibid.*, s. 48.

expandera”.³⁸ Han fortsätter med att argumentera för att ”regeringen, vinstmarginalen, nationens intresse och öst-väst konflikten verkar som oberoende krafter utöver ekonomins företagshärskare”.³⁹ Argumentationen rör sig här snabbt från instrumentalism till substansialism då Marcuse argumenterar för att även de härskande klasserna måste inordna sig i den tekniska logiken. Marcuses rörelse mellan substansialism och instrumentalism sker alltså inte bara inom samma text utan även i samma paragraf. Han brottas med frågan om tekniken ska förstås som ett instrument eller som ett eget väsen. Han önskar att identifiera en konkret grupp som är ansvarig för det tekniska herraväldet samtidigt som hans egen analys visar att en sådan grupps autonomi också är kringkuren av den tekniska logiken.

En annan effekt av det tekniska och vetenskapliga förnuftet är att det sprider vad Marcuse kallar positivt tänkande. Vilket syftar till ett okritiskt affirmerande av det rådande. Detta sker samtidigt som att industrisamhället möjliggör en frigörelse från arbetet och öppnar upp för ett ”än så länge okartlagt rike av frihet bortom [...] nödvändighet.”⁴⁰ Denna frigörelse kommer dock inte utan att vi tillskrivs istället nya behov som vi måste arbeta för. Vad innebär då denna frigörelse Marcuse menar att vi går miste om?

[E]konomisk frihet skulle innebära frihet *från* ekonomin, det vill säga, mänsklig frihet från att bestämmas av ekonomiska krafter och förhållanden: frihet från den dagliga kampen om överlevnad, från att tjäna sitt leverne. Politisk frihet skulle innebära individens frigörelse *från* en politik de inte har någon effektiv kontroll över – försvinnandet av politik som en särskild gren och funktion av den samhälleliga arbetsfördelningen. Likaså, skulle intellektuell frihet innebära återupprättandet av individuellt tänkande efter dess absorption av masskommunikation och indoktrinering – upphävande av ”folkopinionen” tillsammans med dess skapare.⁴¹

Frigörelse innebär alltså enligt Marcuse att vi frigörs från ekonomi, i ordets mest traditio-

³⁸”the masters [‘capitalist bosses’, ‘cruel exploiters’ and slave drivers] have become dependent on the apparatus which they have to preserve and expand” Marcuse, ”The Problem of Social Change in the Technological Society”, s. 49.

³⁹”the government, the profit margin, the national interest, the East-West conflict operate as greatly independent powers over and above the corporate masters of the economy” *ibid.*, s. 49.

⁴⁰”yet uncharted realm of freedom beyond [...] necessity.” *ibid.*, s. 50.

⁴¹”[E]conomic freedom would mean freedom *from* the economy, that is, man’s freedom from being determined by economic forces and relationships: freedom from the daily struggle for existence, from earning a living. Political freedom would mean liberation of the individuals *from* politics over which they have no effective control – the disappearance of politics as a separate branch and function in the societal division of labor. Similarly, intellectual freedom would mean the restoration of individual thought after its absorption by mass communication and indoctrination – abolition of ‘public opinion’ together with its maker.” *ibid.*, s. 51.

nella innebörd: *hushållning*, en materiel begränsning av våra möjligheter. Det skulle också innebära politikens slut i den mening att politik, som ett fenomen skilt från det övriga samhället, skulle upphöra och vidare skulle vi frigöras från massmedia, opinionsbildning och indoktrinering. Marcuse menar att detta framstår som orealistiskt endast som följd av att ”dominerande [...] krafter” förhindrar deras förverkligande.⁴²

För att återkoppla till frågan om behov argumenterar Marcuse för att den största delen av våra behov är sociala, det vill säga att de inte grundas i någon form av biologi. Ett av sätten industrisamhället och den tekniska civilisationen upprätthåller sig själv är genom att påföra människor ”falska” behov så att människor känner sig tvungna att arbeta. Det är dock mycket svårt att identifiera de behov som är falska eftersom att den tekniska civilisationens rationalitet gör det irrationella rationellt. Sättet produktionen är organiserad på framstår som effektiv och uppfylld av förnuft.

Till och med den inre friheten har blivit koloniserad i det tekniska samhället, hela samhället påverkas av en industriell psykologi, där människor kopierar industrins logik. Det negativa och kritiska tänkandet hade tidigare en plats i denna inre frihet men även där tränger industrisamhällets positiva ideologi in. Alla tankar som överskrider det rådande blir reducerade och integrerade tillbaka in i det. Det tekniska samhället blir ett ”*endimensionellt* universum, från vilket kvalitativa skillnader, negationen, är exkluderade”⁴³ Förnuftet förlorar sin negativa dimension, den som möjliggör kritik och förändring, och blir ”konformt med det rådande och den växande organiseringen av människan och ting, och kritiken som sådant [...] kommer till rätta med denna organisering.”⁴⁴ Denna mycket dystra slutsats, att till och med kritiken har blivit integrerad aktualiserar Marcuses frågetecken vid den kritiska teorins möjlighet över huvud taget. Om det förhåller sig så, att även kritiken har integrerats i det industriella samhället, hur kan Marcuse skriva denna text? Om denna text ska förstås som kritisk teori i Marcuses mening måste integreringen inte vara fullständig, för vore den det borde denna text inte vara möjlig, eller åtminstone inte vara ett uttryck för kritisk teori.

Avslutningsvis återkommer Marcuse till vad frigörelse skulle innebära, en förändring av tekniken bort från en herraväldets teknik, vilket skulle innebära en ”bestämd negation av denna teknik.”⁴⁵ Detta då den teknik som råder i det industriella samhället är en teknik för herravälde. Samtidigt poängterar Marcuse att hans kritik av tekniken inte inne-

⁴²”predominan[t] [...] forces” Marcuse, ”The Problem of Social Change in the Technological Society”, s. 50.

⁴³”*one-dimensional* universe, from which the qualitative difference, the negation is excluded.” *ibid.*, s. . 54.

⁴⁴”conformist with the existing and expanding organization of man and things, and the critique itself [...] comes to terms with this organization.” *ibid.*, s. 55.

⁴⁵”determinate negation of this technology.” *ibid.*, s. 57.

bär ett förespråkande av en ”romantisk regression eller ett spirituellt återupprättande av ’värderingar’.”⁴⁶ Teknikens upphävande utgör stället en frigörelse *av* tekniken, i syfte att frambringa en ”kvalitativt annorlunda teknisk rationalitet”.⁴⁷ En övergång till ett frigjort samhälle innebär med nödvändighet en förändring av teknikens substans och rationalitet till en som står i linje med det frigjorda samhället.

2.5 *One-Dimensional Man*

One-Dimensional Man (1964) är det mest centrala verket för att förstå Marcuses teknikfilosofi. Boken tar avstamp i de argument och analyser han presenterat i tidigare texter samtidigt som de utvecklas och nyanseras. Marcuses syfte boken är att ge ett svar på varför radikal samhällsförändring framstår som omöjlig genom att formulera en materialistisk kritik av detta samhälle. Precis som i ”The Problem of Social Change in the Technological Society” är det av stor vikt för Marcuse att kritiken måste grundas i faktiska rörelser som står i opposition gentemot status quo. Utmaningen är att identifiera en sådan rörelse då ”[t]ekniskt framåtskridande [...] skapar livsformer [...] som förefaller att harmonisera de oppositionella krafterna med systemet”.⁴⁸ Det tekniska samhället lyckas integrera oppositionella krafter till en sådan grad att motstånd verkar meningslöst. Då någon oppositionell kraft inte går att identifiera blir kritiken alltmer abstrakt. Denna utmaning leder till att *One-Dimensional Man* kommer:

röra sig mellan två varandra motsägande hypoteser: 1) att det avancerade industrisamhället kan förhindra kvalitativ förändring inom överskådlig framtid; 2) att det finns krafter och tendenser i samhället som bryter genom inneslutningen och får hela samhället att sprängas i luften.⁴⁹

Marcuse kallar den utveckling han observerar för totalitär i betydelsen att inte bara våra handlingar, utan även våra behov och drömmar, formas av det tekniska samhället. Detta leder Marcuse till att fastslå att tekniken inte är neutral och inte kan skiljas från sin användning. Precis som i tidigare texter reducerar Marcuse i *One-Dimensional Man* inte

⁴⁶”romantic regression nor at a spiritual restoration of ’values.’” Marcuse, ”The Problem of Social Change in the Technological Society”, s. 57.

⁴⁷”qualitatively different form[] of technological rationality” *ibid.*, s. 57.

⁴⁸Herbert Marcuse. *Den endimensionella människan. Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi.* övers. Sven-Eric Liedman. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1968, s. 11; ”[t]echnical progress [...], creates forms of life [...] which appear to reconcile the forces opposing the system” Herbert Marcuse. *One-Dimensional Man*. 2. utg. London: Routledge, 2007 [1991], s. xlii.

⁴⁹*modifierad översättning* Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 14; ”vacillate throughout between two contradictory hypotheses: (1) that advanced industrial society is capable of containing qualitative change for the foreseeable future; (2) that forces and tendencies exist which may break this containment and explode the society.” Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. xlv.

tekniken till ett instrument utan ser den som bärare av ett eget väsen. Detta sker dock samtidigt som han presenterar instrumentalistiska resonemang.

Som vi tidigare har sett är teknikens frigörande möjligheter en central del i Marcuses teknikfilosofi, tekniken kan frigöra oss från arbete och därmed öppna upp möjligheterna för mänsklig autonomi. Istället ser vi dock en motsatt rörelse där tekniken gör samhället totalitärt i meningen att alla fria och autonoma yttringar antingen förhindras eller integreras i det rådande. Vi tillförs en serie nya ”falska” behov som de som bibehåller ”slit, aggressivitet, fattigdom och orättvisa”.⁵⁰ Huruvida ett behov är falskt kan enligt Marcuse endast bestämmas av individen, men då individen i det tekniska samhället inte är autonom är hennes val och bestämmningar inte hennes egna.

I *One-Dimensional Man* diskuterar Marcuse automatisering och argumenterar för att den kan möjliggöra frigörelse från arbetet. Detta gör dock samtidigt att arbetarklassens makt urlaskas eftersom den inte är lika viktig för den alltmer automatiserade produktionen. Med hänvisning till Marx, i vad som utgör en tidig engelskspråkig reception av *Grundrisse*, argumenterar han för att automatiseringen underminerar det kapitalistiska samhället som är beroende av arbetarklassens arbete. Han skriver ”reifikationen av mänsklig arbetskraft krossar den reifierade formen genom att kapa länken som binder individen till maskinen”. När det mänskliga arbete blir blott ett ting, frigörs individen från maskinen. Genom ”fullständig automatiering inom nödvändighetens rike” kan människan verkligen bli fri.⁵¹

Enligt Marcuse bär tekniken på en särskild rationalitet som har sitt ursprung i kvantifieringen av naturen och åtskiljandet av verkligheten ”från alla inneboende mål”.⁵² Han menar att det före kvantifieringen av naturen fanns en starkare relation mellan det sanna och det goda, mellan vetenskap och etik. En relation som bryts i och med den moderna vetenskapens inträde. Denna ”neutrala” vetenskap utvecklas, under vad Marcuse kallar ett *tekniskt a priori*, till en vetenskap som ser naturen som något att kontrollera och organisera.⁵³ Vetenskapen och tekniken verkar vara neutral, men det är en positiv neutralitet, som reducerar allt till medel för produktionen. Denna positiva neutralitet projicerar en världsbild som bestämmer vår relation till omvärlden och andra människor. Genom denna världsbild uppfattar vi allt som medel för en ständigt expanderande produktiv apparat. Den teknik som finns i det moderna samhället är en som är utvecklad för att möjliggöra kontroll och herravälde över yttre ting. Teknikens väsen är i den mening instrumentalistisk,

⁵⁰Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 22; ”toil, aggressiveness, misery and injustice” Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 7.

⁵¹*modifierad översättning* Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 50; “[the reification of human labor power, [...] would shatter the reified form by cutting the chains that ties the individual to the machinery” & “[c]omplete automation in the realm of necessity” Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 40.

⁵²Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 142; ”from all inherent ends” Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 150.

⁵³Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 157.

i och med att den uppfattar och omvandlar allt till föremål att behärska.⁵⁴

Precis som i tidigare texter kontrasteras den substansialistiska teknikfilosofi med en mer instrumentalistisk sådan när Marcuse skriver "[a]pparatens allmänna effektivitet och produktivitet döljer de särintressen som organiserar apparaten."⁵⁵ Han argumenterar för att tekniken är ett medel för reifikation, eller förtingligande, som döljer en social relation, i detta fall ett personligt herravälde. Denna instrumentalistiska vändning kompliceras av att Marcuse strax därefter skriver att "[v]ärlden håller på att bli råmaterial för en total administration som slukar t.o.m. administratörerna."⁵⁶ Den värld som det tekniska förnuftet projicerar är en värld som ska administreras men även en där administratörerna absorberas. Det är oklart om Marcuse menar att tekniken har en substans som organiserar världen eller om det egentligen bara är ett verktyg för härskande intressen. Det är även oklart om det herravälde som utövas genom tekniken är personligt och beroende av administratörerna, eller om tekniken instiftar ett opersonligt herravälde där även administratörerna är underordnade en opersonlig teknisk logik. Detta är en av många oklarheter i Marcuses resonemang som enligt mig åtminstone delvis kan förklara varför den tidigare forskningen varit delad i frågan om hur man ska tolka Marcuses teknikfilosofi.

Marcuse menar att radikal samhällsförändring skulle innebära en förändring av tekniken, en ny teknik då "[d]en etablerade tekniken har blivit instrument för en destruktiv politik."⁵⁷ Den teknik som råder i det avancerade industrisamhället är en teknik för herravälde och i ett nytt samhälle behöver tekniken orienteras mot pacifiering, vilket innebär att den måste organiseras för att frigöra människan från arbete och brist. Tekniken och vetenskapen verkar enligt Marcuse vara "den avgörande faktorn i utvecklingen av historiska alternativ", och ställer vidare frågan om tekniken rör sig mot sin egen negation.⁵⁸ Denna negation skulle inträffa när tekniken automatiserat allt nödvändigt och repressivt arbete. Marcuse argumenterar, i likhet med nutida accelerationister, för att tekniken rör sig mot sitt eget överskridande. Tekniken möjliggör frigörelse från arbete redan inom kapitalismen men måste samtidigt riktas mot nya ändamål i ett postkapitalistiskt samhälle genom att tekniken underordnas samhällsliga mål snarare än som nu där samhället underordnas

⁵⁴Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 161.

⁵⁵Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 161; "[t]he universal effectiveness and productivity of the apparatus under which they are subsumed veil the particular interests that organize the apparatus." Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 172.

⁵⁶Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 161; "[t]he world tends to become the stuff of total administration, which absorbs even the administrators." Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 172.

⁵⁷*modifierad översättning* Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 210; "the established technology has become and instrument of destructive politics." Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 232.

⁵⁸Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 213; "the decisive factor in the development of historical alternatives" Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 235.

tekniska mål.⁵⁹

Precis som i de tidigare texterna förblir Marcuses inställning till tekniken ambivalent, tidvis formulerar han tydligt substansialistiska tankar om tekniken som bärare av ett behärskande väsen. Andra ställen antyder han att tekniken är ett instrument för de härskande klasserna vars herravälde kan brytas. Han utforskar även teknikens frigörande potential i och med att han menar att den kan möjliggöra ett samhälle bortom arbetet. Han är dock försiktig med sådana påståenden och varnar för en fetischering av tekniken som vägen till frigörelse. Detta blir tydligt då han argumenterar för att det i kampen för frigörelse inte är tillräckligt att ställa tekniken under en annan grupps förfogande, utan att den måste underordnas ”politisk styrning – av den kollektiva ansträngningen att uppnå en pacificerad existens”.⁶⁰ Istället för att låta tekniken organisera samhället enligt sin egen instrumentalistiska och produktivistiska logik, måste tekniken underordnas gemensamma politiska mål.

2.6 ”The Malcontent in the Affluent Society”

”The Malcontent in the Affluent Society” utgör två handskrivna sidor som hittats i Marcuses personliga samling, det finns inget exakt datum men de antas datera till samma tid som *One-Dimensional Man* alltså ungefär 1964. Sidorna har transkriberats och publicerats i *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation* (2011) som är den femte volymen i *Collected Papers of Herbert Marcuse*. Trots att texten aldrig publicerats och inte är särskilt omfattande finns vissa, enligt mig, viktiga formuleringar. Marcuse ställer frågan om våra härskare kan sägas vara autonoma. Detta då deras ”beslut [...] i sin tur är beroende av en maskin [...], beroende av tekniska ensembler som de behärskar än mindre när de är okunna om deras teknisk-vetenskapliga inveckling.”⁶¹ Marcuse verkar mena att de härskande klasserna är underordnade ett tekniskt, opersonligt, herravälde. Liknade argumentation finns andra ställen men detta är ett mycket tydligt ställningstagande för en substansialistisk förståelse av tekniken som bärare av sin egna, behärskande, substans. Textens fragmentariska och opublicerade natur gör dock att jag inte vill använda det för att hårt driva någon särskilt tolkning. Samtidigt anser jag det vara viktigt att påpeka att detta fragment bekräftar vad jag visat utifrån tidigare texter, vilket är att Marcuses inställning till tekniken som substans eller som instrument inte är entydig utan är något

⁵⁹Marcuse, *One-Dimensional Man*, s 236.

⁶⁰Marcuse, *Den endimensionella människan*, s. 217; ”political direction – on the collective effort to attain a pacified existence” Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 240.

⁶¹”decisions [...] are in turn dependent on a machine [...], dependent on technological ensembles of which they are less the masters the more they are ignorant of their technical-scientific intricacy.” Herbert Marcuse. ”The Malcontent in the Affluent Society”. I: *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. red. Douglas Kellner och Pierce Claxon. övers. Micheline Ishay. London: Routledge, 2011 [okänt, sannolikt 1964], s. 144.

han ständigt brottas med i sina texter.

2.7 ”Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft”

”Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft” (1965) [Socialismens perspektiv i de utvecklade industrisamhällerna] publicerades i den Jugoslaviska tidskriften Praxis som var huvudorganet för den så kallade Praxisskolan som var baserad i Zagreb och Belgrad. Praxisskolan var en marxistisk gruppering som fokuserade på den unge ”humanistiska” Marx.⁶² Precis som i andra teknikfilosofiska texter Marcuse skrivit ligger fokus på hur moderna kapitalistiska samhällen har upphävt ”motsättningar och motsägelser inom samhället.”⁶³ De tekniska framstegen har lett fram till en utveckling där klassamhället kvarstår samtidigt som arbetarklassen ”inte längre utgör det rådandes negation.”⁶⁴ Den tekniska utvecklingen har höjt levnadsstandarden vilket minskar oppositionen styrka. För att bevara sig självt måste samhället mobiliseras mot en yttre fiende, kommunismen, och även mot en inre fiende, vilket är möjligheten till ett samhälle där kampen om överlevnad är upphävd. Automatiseringen leder vidare till att arbetaren förlorar sin professionella autonomi och blir inordnad i ”den allmänna förvaltningen och det allmänna förtrycket”.⁶⁵ ”Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft” utgör inte något unikum i Marcuses teknikfilosofi utan understryker återigen en substantialistisk tendens i hans arbete där det tekniska samhället leder till ett nytt sorts herravälde och dessutom upphäver synliga antagonismer till en sådan grad att det blir svårt att identifiera ett revolutionärt subjekt.

2.8 ”The Containment of Social Change in Industrial Society”

”The Containment of Social Change in Industrial Society” är baserat på anteckningar för en föreläsning Marcuse höll vid Stanford 1965 och presenterar i någon mening en övergång från en mer pessimistisk syn på samhällets utveckling i ”From Ontology to Technology” (1960) till en mer optimistisk sådan i ”Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft” (1965). Marcuse beskriver här det moderna samhället som ett som rör sig mot en total administration, ”som är så stor och så rationell att individer, till och med grupper av individer, är maktlösa i möte med den.”⁶⁶ En avgörande vändning i Marcuse teknikfilosofi förekommer dock i denna text då han här, till skillnad från tidigare texter, inte identifierar det avancerade industrisamhället som ett präglat av en teknisk

⁶²Herbert Marcuse. ”Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft”. I: *Praxis: Philosophische Zeitschrift* 1.2-3 (1965), s. 260–270.

⁶³”der Gegensätze und Widersprüche innerhalb dieser Gesellschaft.” *ibid.*, s. 260.

⁶⁴”nicht mehr die Negation des Bestehenden darstellt.” *ibid.*, s. 261.

⁶⁵”der allgemeine Verwaltung und Unterdrückung” *ibid.*, s. 267.

⁶⁶”which is so huge and so rational that individuals, and even groups of individuals, are powerless against it.” Herbert Marcuse. ”The Containment of Social Change in Industrial Society”. I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1965], s. 84.

rationalitet, utan istället som ett präglat av en ”blockering, kvarhållning och pervertering av teknisk rationalitet”.⁶⁷ Tekniken används för herravälde men detta går mot teknikens ”inneboende mål och syfte”.⁶⁸ Denna argumentation skiljer sig radikalt från tidigare teknikfilosofiska texter som framförallt tillskriver tekniken en behärskande substans även om motsatta argument förekommer. Den tekniska rationalitetens verkliga substans är enligt Marcuse i denna text: upphävande av arbete, slit och repression. Det rådande samhället framträder som rationellt och använder teknik som en slöja för att dölja möjligheten till ett fritt samhälle. Marcuses argumentation låter en instrumentalistisk och substansialistisk teknikförståelse glida samman i och med att tekniken används av härskande intressen som ett instrument, samtidigt som att denna användning går emot teknikens frigörande substans. Trots att den moderna tekniken utvecklades under ett kapitalistiskt herravälde undergräver tekniken detta herraväldets grund eftersom ”automatisering undergräver bristens grund, slit och heltidsarbete.”⁶⁹ Tekniken öppnar alltså för frigörelse från brist, slit och arbete och är således i grunden en frigörande kraft.

2.9 ”The Individual in the Great Society”

I ”The Individual in the Great Society” (1966) undersöker och kritiserar Marcuse president Lyndon B. Johnsons stora reformprogram: ”The Great Society”. Texten måste förstås som en direkt intervention i en historisk kontext där Marcuse lyfter in sina teknikfilosofiska begrepp och ansatser i politiken. ”The Great Society”-projektet lägger stor vikt vid individen och individens frihet, något som Marcuse önskar att problematisera i relation till den tekniska utvecklingen. Ett exempel på det är den överföring av makt, från den individuella arbetaren till den tekniska apparaten, som följer av produktionens ökade teknifiering och automatisering.⁷⁰ Marcuse ställer frågan om det avancerade industrisamhället neget ”föreställningen om (och möjligheten för) individen”. Han misstänker att den tekniska utvecklingen gjort individen och autonomi ”överflödiga, till bromsar snarare än motorer för (tekniska) framsteg?”⁷¹

Marcuse argumenterar för att individualiteten får allt mindre plats i och med automatiseringens utbredning, vilket gör individualiteten till ett privilegium för eliten. Marcuse menar att ”The Great Society”, om den ska leva upp till sina ambitioner måste möjliggöra att alla människor kan få uttrycka sin individualitet.⁷² Han presenterar två lösningar på

⁶⁷”blocking, by the arrest, and by the perversion of technological rationality” Marcuse, ”The Containment of Social Change in Industrial Society”, s. 84.

⁶⁸”inherent ends and purpose” *ibid.*, s. 84.

⁶⁹”[a]utomation undermines the basis of scarcity, toil and full-time occupation.” *ibid.*, s. 88.

⁷⁰Herbert Marcuse. ”The Individual in the Great Society”. I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1966], s. 65.

⁷¹”the [...] notion (and possibility) of the individual” & ”obsolete, brakes rather than vehicles of (technical) progress?” *Ibid.*, s. 68.

⁷²*Ibid.*, s. 72.

detta individualitetsdilemma:

(1) Antingen ändrar den materiella produktionen sin karaktär på ett fundamentalt sätt och transformeras från en "alienerad" till en icke-alienerad produktion (2) eller så kommer den materiella produktionen skiljas helt och hållet från kreativ individualitet (med undantag för den tekniska intelligensen och fantasin påtvungen den produktiva apparaten), vilket gör att individerna kan vara kreativa utanför den materiella produktionsprocessen.⁷³

Marcuse underkänner det första alternativet utifrån teknikoptimistiska resonemang vi känner från tidigare. Fysiskt arbete kan elimineras från produktionen och det vore regressivt att försöka återintroducera "hantverksarbete".⁷⁴ Detta leder vidare till att en autonom och kreativ individ inte kommer växa fram ur en övergång till icke-alienerat arbete, detta då produktionen "är och förblir en teknisk apparat, som i sin grundläggande struktur motverkar autonomi i arbetsprocessen."⁷⁵ Teknikfilosofiskt är detta ett mycket intressant resonemang eftersom att Marcuses tekniksyn här både är kritisk och positiv. Å ena sidan verkar tekniken mot autonomi och är således repressiv och behärskande, samtidigt som den tekniska apparaten å andra sidan som helhet är emancipatorisk i och med att den frigör människan från arbete. Istället för att försöka göra arbetsprocessen ickealienerad borde den automatiserade produktionen organiseras för frihet och uppfyllande av Johnsons mål om ett samhälle präglad av "'skönhet', 'kreativitet' och 'gemenskap'".⁷⁶

Marcuse argumenterar för det andra alternativet och menar att individen endast kan utveckla sin autonomi och kreativt utanför arbetsprocessen. Genom att lyfta Marx begrepp *frihetens* och *natur-nödvändighetens rike* argumenterar han för att produktionen är en del av nödvändighetens rike och därmed är dömd till heteronomi och brist.⁷⁷ Det gör arbete, oavsett omfattning, alltid kommer leda försakande av vår autonomi.⁷⁸ Tiden utanför arbete kan vara en plats för frihet men enligt Marcuse tränger tekniken och industrisamhället in i fritiden och berövar oss på vår frihet även där. Han hänvisar till att

⁷³"(1) [E]ither the material production itself changes its character fundamentally and is transformed from 'alienated' to non-alienated work; (2) or material production is completely divorced from creative individuality (except for the technological intelligence and imagination brought to bear on the productive apparatus), and the individuals are creative outside the process of material production." Marcuse, "The Individual in the Great Society", s. 72.

⁷⁴"handicraft and artisanship" *ibid.*, s. 73.

⁷⁵"is and remains a technical apparatus which, in its very structure, militates against autonomy in the work process." *ibid.*, s. 73.

⁷⁶"'beauty', 'creativity', and 'community'" *ibid.*, s. 73.

⁷⁷Karl Marx. *Kapitalet: kritik av den politiska ekonomin. Bok 3 Den politiska ekonomins totalprocess.* övers. Ivan Bohman. Lund: A-Z, 1973, kap 48.

⁷⁸Marcuse, "The Individual in the Great Society", s. 74.

våra fritidsaktiviteter har slutat vara autonoma och frigörande och menar att Marx tanke om frihetens rike har blivit ogiltigförklarad genom att bli ett privilegium för eliten. I industrisamhället förlorar människan sin subjektivitet och hon måste i ett fritt samhälle återigen genomsyras av sin subjektivitet. Endast i ett fritt samhälle, alltså ett utan arbete kan kultur och kreativitet bli något mer ett sätt att hantera kapitalismens fasor.⁷⁹

Sammanfattningsvis visar "The Individual in the Great Society" att Marcuses teknikfilosofi förblir ambivalent inte bara när det kommer till frågan om instrumentalism och substansialism utan även angående vilka följder tekniken har. Tekniken öppnar för en frigörelse från arbete och även för möjligheten att träda in i frihetens rike. Samtidigt argumenterar han för att tekniken som system, innebär att individer fräntas sin autonomi och frihet. Hans teknikfilosofi är alltså i denna text substantialistisk men teknikens substans är ambivalent och dialektisk i meningen att den både producerar ett herravälde samtidigt som den öppnar upp för frigörelse.

2.10 "The Obsolescence of Marxism"

Marcuse argumenterar i denna text från 1967 för att vissa av Marx och marxismens grundantagande inte längre är giltiga. I synnerhet riktar Marcuse sig mot föreställningen om proletariatet som revolutionär klass. Marcuse menar att "de arbetande klasserna på inget sätt har en revolutionär potential" i de industrisamhällen där den socialistiska omvälvningen var tänkt att ske.⁸⁰ Tekniken blockerar i de avancerade industrisamhällena möjligheten för proletariatet att bli en bestämd negation, alltså en negation som också skapar något nytt utifrån det man negerar. Han anser samtidigt att detta inte kan förklaras enbart av den marxistiska teorin om arbetararistokratin, där en liten del av proletariatet, som exempelvis fackföreningsbyråkratin, anses bli integrerad i kapitalismen. Detta eftersom att integrationen "inte på något sätt är begränsad till en liten del av arbetarbyråkratin men sträcker sig ut till gräsrötterna."⁸¹ Teorin om arbetararistokratin kan inte stämma eftersom det inte bara är ett elitskikt inom, utan hela arbetarklassen, som blivit integrerad i industrisamhället.

Marcuse anser att proletariatet inte utgör den revolutionerande och emancipatoriska kraft som Marx och marxister tillskrivit det eftersom det blivit integrerat. Istället för proletariatet som revolutionärt subjekt identifierar Marcuse tekniken som bärare av en revolutionär potential och hänvisar till Marx *Grundrisse*.⁸² Marx argumenterar, i det styc-

⁷⁹Marcuse, "The Individual in the Great Society", s. 75.

⁸⁰"the laboring classes are in no sense a revolutionary potential" Herbert Marcuse. "The Obsolescence of Marxism". I: *Marxism, Revolution and Utopia*. red. Douglas Kellner och Clayton Pierce. London: Routledge, 2014 [1967], s. 189.

⁸¹"is by no means confined to the small minority of a labor bureaucracy but extends to the rank and file." *ibid.*, s. 190.

⁸²Det stycke Marcuse använder här har han själv översatt från tyska vilket gör att det finns vissa oklar-

ke Marcuse översatt och citerar, för att den tekniska utvecklingen leder till att mänskligt arbete blir en allt mindre del i produktionen av rikedom. Detta har som följd att arbetstid slutar vara måttet för rikedom vilket i sin tur gör att bytesvärdet slutar vara måttet för bruksvärdet. Detta leder i sin tur till att "det produktionsätt som grundar sig på bytesvärde kollapsar".⁸³ Marcuses slutsats är att kapitalismens kollaps växer ur det kapitalistiska systemets interna tekniska dynamik snarare än ur arbetarnas kamp. Dock gäller detta endast de avancerade industrisamhällena vilket i huvudsak syftar på USA. I utvecklingsländer menar han att den tekniska utvecklingen kan ske på ett annat sätt än i industrisamhällena eftersom den där kan användas och formas för att frigöra snarare än för att behärska människor.⁸⁴

Denna text som flera av de andra texterna som skrivits efter *One-Dimensional Man* indikerar ett skifte i Marcuses syn på teknik. Där tekniken i de tidigare texterna primärt förstås som behärskande och som medel för de härskande klassernas herravälde, argumenterar Marcuse istället för att tekniken har en emancipatorisk roll. I denna text får tekniken själv rollen som ett revolutionärt opersonligt subjekt. Teknikens utveckling i sig själv kommer i dessa senare resonemang leda till kapitalismens upphävande då den undergräver det kapitalistiska samhällets beroende av arbetskraft. Det är dock fortfarande i huvudsak en substantialistisk teknikfilosofi om än optimistisk.

2.11 "Das Ende der Utopie"

Titeln "Das Ende der Utopie", i svensk översättning "Utopins död", (1967) är trots den tillsynes dystra titeln en mycket optimistisk text. "Utopins död" syftar inte på att det utopiska inte längre är möjligt utan motsatsen, att utopin har slutat vara en utopi, det vill säga att utopin har blivit möjlig. Enligt Marcuse så är Marx och marxismens föreställning om en övergång från utopisk socialism till vetenskaplig socialism något vi idag kan vända på och istället gå från vetenskap till utopi.⁸⁵ Utopi betyder som bekant *ingen plats*: ett "samhälleligt omgestalningsprojekt som anses vara omöjligt."⁸⁶ Enligt Marcuse förhåller det sig så att det samhälleliga innehållet i utopin inte längre är omöjligt vilket gör att endast brott mot naturens lagar är utopiska i egentlig mening.

heter med exakt vilket stycke han citerar. Jag har dock kommit fram till att det med största sannolikhet är "Upphävandet av det omedelbara arbetet" alltså samma *maskinfragment* som senare får en central roll i post-operaismen och bland de accelerationistiska tänkarna.

⁸³"[t]he mode of production which rests on exchange value then collapses" Marcuse, "The Obsolescence of Marxism", s. 191.

⁸⁴Ibid., s. 194.

⁸⁵Herbert Marcuse. "Das Ende der Utopie". I: *Das Ende der Utopie*. Västberlin: Verlag Peter von Maikowski, 1967, s. 3.

⁸⁶*modifierad översättning* Herbert Marcuse. "Utopins död". I: *Protest demonstration revolt*. övers. Maj Frisch och Paul Frisch. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1968, s. 12; "gesellschaftlicher Umgestaltung, die für unmöglich gehalten werden." Marcuse, "Das Ende der Utopie", s. 3.

Enligt Marcuse grundas möjligheterna för en radikal samhällsförändring i objektiva och subjektiva faktorer. Den subjektiva faktorn är det revolutionära subjektet, i den traditionella marxismen, proletariatet. Den objektiva faktorn är om tekniken är tillräckligt utvecklad. Marcuse menar att tekniken år 1967 är så långt framskriden att frigörelse från arbetet är möjligt.⁸⁷ Utopin innebär enligt Marcuse avskaffandet av "fattigdomen och eländet, [...] det alienerade arbetet [och] merrepressionen".⁸⁸ Trots att detta är tekniskt möjligt menar Marcuse att en ny antropologi, ett nytt mänskligt artsväsende, med "vitala frihetsbehov [...] som inte grundar sig på och samtidigt begränsas av ett alienerat arbetes torftighet och nödvändighet" måste formuleras och bli förverkligat.⁸⁹ Möjligheten till en sådan förändring hittar Marcuse hos det faktum att de flesta mänskliga behov är historiska och repressiva eftersom de växt fram under repressiva förhållanden.

Produktivkrafternas utveckling och herraväldets teknifiering undergräver enligt Marcuse herraväldet genom att minska behovet av arbetskraft. Marcuse hänvisar vidare till *Grundrisse* och Marx teori om att "en fullständig automatisering av det socialt nödvändiga arbetet inte kan förenas med att ett kapitalistiskt system vidmakthålls."⁹⁰ Genom automatisering kan vi frigöras från arbetet vilket i sin tur möjliggör ett fritt liv. En sådan förändring skulle möjliggöra utvecklandet av nya behov bortom kapitalismens destruktiva begär. Marxismen kräver en opposition som är medveten om denna möjlighet till frigörelse och upphävande av det rådande.⁹¹

Marcuse argumenterar även här för en dialektisk förståelse av tekniken, där den tekniska utvecklingen och herraväldets teknifiering sker samtidigt som att herraväldets grund, arbetet, blir allt mindre nödvändigt. Han återkommer också till argumenten i *Eros and Civilization* där en radikal samhällsomvandling också måste innebära en förändring av våra behov, vilket i sin tur kan ske eftersom den tekniska utvecklingen frigör oss från den repression som arbetet innebär. Även proletariatets fullständiga integration är ett tema och enligt mig viktig för att förstå Marcus vändning mot tekniken som revolutionärt "subjekt". Även om tekniken gjort att de objektiva förutsättningarna för en radikal samhällsförändring är på plats kvarstår den subjektiva aspekten. Revolutionärer måste fortfarande agitera för samhällsförändring genom att visa på de förbättringar av livet ett

⁸⁷Marcuse, "Das Ende der Utopie", s. 4.

⁸⁸*modifierad översättning* Marcuse, "Utopins död", s.14; "armut und des Elend, der entremdeten Arbeit [und] surplus repression" Marcuse, "Das Ende der Utopie", s. 4.

⁸⁹Marcuse, "Utopins död", s. 14; "vitalen Bedürfnisses nach Freiheit [...] die nicht mehr in Kargheit und der Notwendigkeit entremdeter Arbeit begründet und begrenzt ist." Marcuse, "Das Ende der Utopie", s. 5.

⁹⁰*modifierad översättning* Marcuse, "Utopins död", s. 16; "daß vollendete Automation der gesellschaftlich notwendigen Arbeit mit der Erhaltung des Kapitalismus unvereinbar ist." Marcuse, "Das Ende der Utopie", s. 5.

⁹¹Marcuse, "Das Ende der Utopie", s. 7.

postkapitalistiskt samhälle skulle innebära genom att i synnerhet lägga vikt på frigörelsen från arbetet.

2.12 "Aggressiveness in Advanced Industrial Societies"

Med hjälp av begreppet *social patologi* ämnar Marcuse, i "Aggressiveness in Advanced Industrial Societies" (1968), att undersöka våldets former i det avancerade industrisamhället. Han menar att ett samhälle är "sjukt" om det förekommer ett stort avstånd mellan människans potentiella frigörelse och "människans verkliga tillstånd".⁹² Det rådande samhället korrumpierar individens utveckling och formar deras behov "så att de reproducerar och intensifierar den egna repressionen"⁹³ Industrisamhället tillskriver oss alltså begär och behov som vi sedan endast kan uppfylla genom ett deltagande och bibehållande av det rådande samhället.

Automatiseringen av produktionen möjliggör enligt Marcuse en frigörelse från det alienerade arbetet. Detta resonemang avviker dock från tidigare likartade resonemang genom att lägga vikt på att det är det *alienerade* arbetet vi kan frigöras från och inte arbete som sådant. Det icke-alienerade arbetet skiljer sig från det alienerade på två sätt, genom att inte ske under tvång, samt genom vad det producerar. Vad denna skillnad i produkten är förblir oklart. Samtidigt som att tekniken kan frigöra oss fungerar den som ett medel för att bekämpa frigörelsens möjlighet och för att bibehålla den smärtsamma kampen för överlevnad.⁹⁴ Den tekniska utvecklingen innebär ett eliminerande av "personligt initiativ, inklinationer och smak", vilket gör att vårt vara formas av en extern heteronom kraft och inte vår autonoma vilja.⁹⁵ Detta sker trots att tekniken kunde frigöra oss från stora delar av arbetet.

Det tekniska samhällets aggression grundas i att våldet inte längre utövas direkt av människor utan istället av tekniska apparater, aggressionen överförs från subjekt till objekt. Då våldet överförs från människor till ting ökar den personliga aggressionen eftersom vår dödsdrift inte längre uppfylls. Skulden överförs till tekniken vilket återigen minskar aggressionens sublimering. Marcuse återvänder i "Aggressiveness in Advanced Industrial Societies" till de freudianska teman som kännetecknar *Eros and Civilization*, alltså till frågan om hur det moderna samhället interagerar med den freudianska teorin om eros och thanatos, lustprincipen och dödsdriften. Den centrala poängen är att tekniken rubbar den sköra balansen mellan eros och thanatos till den senares fördel genom att den aggressiva energi människan använt överförs till tekniken. Detta i sin tur leder till att människan måste utöva mer våld för att täcka upp för det minskade utloppet för dödsdriften.

⁹²"the actual human condition" Herbert Marcuse. "Aggressiveness in Advanced Industrial Societies". I: *Negations. Essays in Critical Theory*. London: MayFlyBooks, 2009 [1968], s. 189.

⁹³"so that they reproduce and intensify their own repression." *ibid.*, s. 192.

⁹⁴*Ibid.*, s. 193.

⁹⁵"of personal initiative, inclination [and] taste," *ibid.*, s. 193.

2.13 *An Essay on Liberation*

An Essay on Liberation (1969) [*Människans befrielse*] utgör ett brott i Marcuses tänkande i allmänhet men även när det kommer till tekniken. Det stora brottet är att ett hopp om en radikal samhällsomvandling väckts hos Marcuse. Där han tidigare fokuserat på hur det avancerade industrisamhället slutit möjligheterna för radikal samhällsförändring, samtidigt som han argumenterat för att en sådan förändring är långt mer möjlig än tidigare, tror han här att en sådan omvandling är möjlig. Han skriver om den rådande situationen: "[d]e har åter uppväckt [...] spöket av en revolution som underordnar utvecklingen av produktivkrafterna och den högre levnadsstandarden under kraven på att skapa solidaritet för den mänskliga arten".⁹⁶ "De" syftar till både studenterna, frihetsrörelserna i den tredje världen och den afroamerikanska medborgarrättsrörelsen, dessa grupper har återigen väckt hoppet om en radikal samhällsförändring menar Marcuse.

Med resonemang hämtade från i synnerhet "Das Ende der Utopie" argumenterar han för att det som tidigare tolkats som en utopi har blivit möjligt som följd av den tekniska utvecklingen som kan "göra slut på fattigdom och knapphet".⁹⁷ Ett nytt samhälle där allt från infrastruktur till produktionsrelationer kan uppfylla helt andra behov än det rådande är möjligt. Marcuse menar att denna revolution måste vara biologisk, den mänskliga naturen måste förändras och inte längre grundas i lönearbetet. Det krävs ett radikalt brott med det rådande eftersom frigörelse inte är möjligt inom detta samhälle oavsett hur högt välstånd det skapat och hur villigt vi underordnar oss det.⁹⁸

Han menar att vi kan förändra vår biologi eller natur eftersom även det kapitalistiska samhället gjort det genom att vi idag anser oss behöva flera olika varor utöver de som tillfredsställer våra mest grundläggande behov. Denna "andra natur" motverkar radikal samhällsomvandling eftersom det är som konsument vi idag reproducerar samhället: "kontrarevolutionen [är] förankrad i den instinktiva strukturen."⁹⁹ En revolution kräver alltså inte bara ett övertagande av produktionsmedlen utan skapandet av ett nytt mänskligt subjekt med nya begär och drömmar. Där det har varit svårt att entydigt klassificera Marcuses teknikfilosofi som instrumentalistisk eller substantialistisk formulerar han i *An Essay on Liberation* en tydligt instrumentalistisk tekniksyn:

Är det fortfarande nödvändigt att upprepa att vetenskapen och teknologi är

⁹⁶Herbert Marcuse. *Människans befrielse*. övers. Göran Fredriksson. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1969, s. 8; "[t]hey have again raised [...] the specter of a revolution which subordinates the development of productive forces and higher standards of living to the requirements of creating solidarity for the human species" Herbert Marcuse. *An Essay on Liberation*. Boston, Massachusetts: Beacon Press, 1969, s. ix.

⁹⁷Marcuse, *Människans befrielse*, s. 12; "terminate poverty and scarcity" Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 4.

⁹⁸Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 6.

⁹⁹Marcuse, *Människans befrielse*, s. 19ff; "the counterrevolution [is] anchored in the instinctual structure." Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 11.

frigörelsens viktigaste redskap, och att det bara är deras användning och inskränkning i det repressiva samhället som gör dem till instrument för herraväldet?¹⁰⁰

Det är alltså sättet tekniken används för att härska i det avancerade industrisamhället och inte något i teknikens väsens som ligger till grund för det herravälde vi erfar. Tekniken beskrivs som en slöja men även som något som omvandlar den kapitalistiska produktionen till att innebära ”inte bara [...] slaveri och slit, utan också [...] större lycka och nöje [...] för majoriteten av befolkningen”.¹⁰¹ Detta problematiserar hans tidigare ställningstagande för tekniken som instrument och visar på att tekniken fortfarande är något mer än ett rent instrument för överklassens herravälde enligt Marcuse.

Marcuse menar att ett uppväckt medvetande om möjligheten till ett frigjort samhälle kan omvandla ”kvantitativa tekniska framsteg till kvalitativt annorlunda levnadssätt”.¹⁰² Den tekniska utvecklingen lägger enligt Marcuse grunden för frigörelse men måste samtidigt omvandlas till en teknik för frihet. Detta Marcuses teknikfilosofi kompliceras vidare när han säger att vi måste skapa en frihetsteknik som är resultat av en ”vetenskaplig fantasi fri att projicera och designa formerna för en mänsklig värld utan exploatering och slit.”¹⁰³ Här blir argumentationen mer substantialistisk, även om teknik inte i sig själv innebär herravälde argumenterar Marcuse för att den teknik som producerats i kapitalismen är en teknik för herravälde och att tekniken således måste omformas i ett fritt samhälle. Det måste vara en teknik som är utvecklad för att planera och forma människans universum utan att den grundas i ”exploatering och slit.”¹⁰⁴

Ett nytt och spännande resonemang i *An Essay on Liberation* är relationen mellan teknik och konst. Enligt Marcuse kommer teknik i ett frigjort samhälle gå över i att vara konst, en konst som blir verklig. Tekniken ”skulle [...] översätta subjektiv sensibilitet till objektiv form, till verklighet”, tekniken kommer således omvandlas från ett medel för herravälde till ett medel för att göra konst verklig.¹⁰⁵ Estetiken ska bli en samhällelig

¹⁰⁰Marcuse, *Människans befrielse*, s. 20; ”It is still necessary to repeat that science and technology are the great vehicles of liberation, and that it is only their use and restriction in the repressive society which makes them into vehicles of domination?” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 12.

¹⁰¹modifierad översättning Marcuse, *Människans befrielse*, s. 21; ”not only [...] servitude and toil but also the greater happiness and fun available to [...] the population” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 13.

¹⁰²Marcuse, *Människans befrielse*, s. 27; ”quantitative technical progress into qualitatively different ways of live” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 19.

¹⁰³modifierad översättning Marcuse, *Människans befrielse*, s. 28; ”scientific imagination free to project and design the forms of a human universe without exploitation and toil.” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 19.

¹⁰⁴Marcuse, *Människans befrielse*, s. 28; ”exploitation and toil.” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 19.

¹⁰⁵modifierad översättning Marcuse, *Människans befrielse*, s. 33; ”would translate subjective sensibility

produktionskraft och utveckla våra materiella och intellektuella behov. Verkligheten ska formas i enlighet med människans estetiska sensibilitet och göra frihet, utvecklandet av människans fakultet och begär till att bli del av naturen, på så sätt kan vår natur förändras till en frihetens natur.¹⁰⁶ Denna utveckling skulle även innebära konstens upphävande då det estetiska och verkliga inte längre skulle skiljas åt. Konsten kommer återfå sina ”tekniska’ konnotationer: såsom konsten att iordningställa (matlagning!), odla och förädla saker”, alltså kan flera aspekter av det mänskliga livet ses som konst snarare än arbete och slit.¹⁰⁷ I en mycket radikal mening skriver Marcuse: ”frigjord från trældomen under exploateringen kan fantasin, upprätthållen av vetenskapens prestationer, vända sin produktiva kraft till den radikala rekonstruktionen av erfarenheten och erfarenhetens universum.”¹⁰⁸ Vi kommer alltså i ett frigjort samhälle använda vetenskapen och tekniska krafter till att ändra våra sätt att erfara och vad som kan erfaras.

2.14 ”Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society”

”Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society” (1979) är en av de absolut sista dokumenten från Marcuse och utgör ett referat av en föreläsning han höll i maj 1979, några månader innan han avled. Texten tar i punktform upp några aspekter av relationen mellan samhälle och teknik. Marcuse inleder med att likställa teknik med ett herravälde över naturen som i sin tur innebär ett herravälde över människan. Tekniken är således en ”ofrihetens apparat” eftersom det bidrar till människans underordning. Samtidigt är naturbehärsksningen också vad som möjliggör frigörelse från kampen om överlevnad och tekniken är därför även ”frihetens apparat”¹⁰⁹ Det herravälde tekniken utsätter oss för kompenseras med en höjd levnadsstandard och att samhället reproducerar sig ”genom tillfredsställandet av befolkningsmajoritetens materiella och kulturella behov”.¹¹⁰ Dessa behov som tekniken tillfredsställer är dock påförda men framstår som våra egna.

Denna kapitalistiska, tekniska, utvecklingen drivs på av sin egen inre kapitalackumulerande logik som innebär en destruktiv produktion, en produktion av destruktiva föremål,

into objective form, in to reality” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 24.

¹⁰⁶Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 31.

¹⁰⁷Marcuse, *Människans befrielse*, s. 40; ”technical’ connotations: as the art of preparing, cultivating, growing things” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 32.

¹⁰⁸Det stycke där ovanstående mening förekom verkar inte finnas i den svenska översättningen och jag har därför översatt det själv: ”[r]eleased from the bondage to exploitation, the imagination, sustained by the achievements of science, could turn its productive power to the radical reconstruction of experience and the universe of experience.” Marcuse, *An Essay on Liberation*, s. 45.

¹⁰⁹”apparatus of unfreedom” & ”the apparatus of freedom.” Herbert Marcuse. ”Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society”. I: *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. red. Douglas Kellner och Pierce Clayton. övers. Charles Reitz. London: Routledge, 2011 [1979], s. 222.

¹¹⁰”through the satisfaction of the material and cultural needs of the majority of the population” *ibid.*, s. 222.

institutioner och företeelser. Denna destruktiva produktion är central till kapitalismen och kan inte överkommas inom kapitalismens ramar. Samtidigt är det denna produktion som gör det möjligt att överkomma brist vilket är en förutsättning för ett frigjort samhälle.

Teknisk utveckling är en objektiv nödvändighet för kapitalismen såväl som för frigörelse. Den senare är beroende av automatiseringens fortsatta utveckling till den punkt där den rådande tidsekonomin kan överkastas. fri, kreativ tid som livets tid.¹¹¹

Tekniken är alltså central för kapitalismen och det herravälde det innebär men automatiseringen är samtidigt nödvändig för att vi ska frigöras från tidsekonomin och göra tillvaron till en fri och kreativ tid för livet. Samtidigt önskar Marcuse att påpeka att det herravälde vi upplever inte är ett resultat av ett korrupperande av tekniken. Ett frigjort samhälle skulle innebära en omvandling av tekniken och dess väsen, tekniken måste rekonstrueras "för försoningen mellan natur och samhälle."¹¹² Argumentationen tyder här på en substantialistisk teknikfilosofi men där tekniken förstås som bärare av en historisk substans i enlighet med Gandesha och Alford's resonemag. I den mening är det så att tekniken under det kapitalistiska samhället är en teknik för herravälde, samtidigt innebär en frigörelse från kapitalismen inte en regression till en förteknisk tid utan snarare en omvandling eller rekonstruktion av tekniken för frigörande ändamål.

¹¹¹"Technical progress is an objective necessity for capitalism as well as for emancipation. The latter depends upon the further development of automation up to that point where the prevailing 'economics of time' can be overthrown: free, creative time as the time for life." Marcuse, "Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society", s. 223.

¹¹²"for the reconciliation of nature and society." *ibid.*, s. 224.

3 SAMMANFATTNING, RESULTAT OCH DISKUSSION

Jag har visat att Marcuses teknikfilosofi från ”Some Social Implications of Modern Technology” till ”Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society” inte präglas av någon enhetlig argumentation utan snarare av flera olika ansatser och försök att formulera en kritisk teknikfilosofi. Mitt primära resultat är alltså att Marcuses teknikfilosofi inte kan förstås som enhetlig utan snarare präglas av diskontinuiteter, avbrott och motsägelser. Denna slutsats relaterar vidare till den tidigare forskningen där det inte fanns en enhetlig reception av Marcuse teknikfilosofi utan flera olika och ömsesidigt motsägande tolkningar. Jag menar att denna mångtydiga reception inte grundar sig i att en eller flera av uttolkarna har fel, utan i att Marcuse text *i sig* öppnar för denna mångtydighet. I de olika texterna lägger Marcuse vikt vid olika aspekter av tekniken. Ibland förekommer även radikalt olika teknikfilosofiska ansatser i samma text.

Utifrån min undersökning vill jag trots denna mångtydighet argumentera för att *olika* substantialistiska teknikfilosofier förekommer oftare än instrumentalistiska sådana. De instrumentalistiska ansatserna sker nästan alltid i direkt textuell anslutning till mer substantialistiska resonemang, medan substantialistiska resonemang även finns i texter utan någon instrumentalistisk antydning. Denna textuella mångtydighet förklarar i min mening hur läsare av Marcuse, genom att lägga vikt vid specifika resonemang, har kunnat argumentera för både substantialistiska och instrumentalistiska tolkningar av Marcuse. Exempelvis Kellner har i *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism* som explicit ambition att rekonstruera kärnan i Marcuses filosofi vilket i min mening gör att han slätar över och ignorerar resonemang som inte stämmer överens med hans tes. Utifrån min undersökning blir det tydligt att någon sådan *kärna* är svår att identifiera. Mer ödmjukt går det att säga att många återkommande teman i Marcuses filosofi stämmer överens med Kellners treenighet av hegeliansk dialektik, tro till revolutionär samhällsförändring och kampen för människans frigörelse. Alla dessa tre teman är återkommande i Marcuses texter och även så i hans teknikfilosofi samtidigt som, i synnerhet den andra satsen, om tilltro till revolutionär samhällsförändring står relativt svagt i många texter som argumenterar för proletariats integrering och det tekniska samhällets förmåga att stänga möjligheterna för revolutionär samhällsförändring. Kellners instrumentalistiska tolkning är enligt mig en möjlig tolkning av vissa satser hos Marcuse där han argumenterar för att tekniken är ett instrument eller en slöja som döljer de härskande klasserna. Dessa satser förekommer och jag anser därför att Kellners tolkning är legitim och grundad i texten. Samtidigt menar jag att Kellner bortser från den ambivalens som finns i Marcuse texter vilket leder till att han förutsätter koherens och enhet som inte nödvändigtvis finns.

Även om jag kan förstå Kellner och Feenbergs instrumentalistiska tolkning av Mar-

cuses teknikfilosofi har jag visat att substantialistiska argument förekommer oftare i Marcuses texter. Samtidigt vill jag vara tydlig med att min undersökning visat på försök att formulera *flera olika* substantialistiska teknikfilosofier snarare än att präglas av ett kontinuerligt teknikfilosofiskt projekt. Marcuses teknikfilosofi är alltså inte enbart delad mellan instrumentalism och substantialism utan präglas genomgående av motsägelsefulla ansatser och brott inom dessa kategorier. Begreppet *teknik* får många olika innebörder i Marcuses filosofi varav följande enligt mig är avgörande: teknik som rationalitet, ontologi och samhällsform, teknik som produktivkrafter och automatisering, teknik som natur- och människobehärskning och teknik som revolutionärt subjekt och som konst. Dessa olika teknikbegrepp återkommer ofta i flera texter och innebär också tidvis olika saker.

Jag har visat hur Marcuse i olika texter formulerar tanken om en teknisk rationalitet, den förstås som en rationalitet som uppfyller kapitalistiska krav om effektivisering och rationalisering av samhället och produktionen. Den tekniska rationaliteten leder till en ökad alienering i arbetet och en reducering av världen och människor till medel för en ökad kapitalistisk produktivitet. Denna tekniska rationalitet är nära kopplad till Marcuses svårighet med att grunda den kritiska teorin i en verklig rörelse eftersom det förnuftiga blivit det verkliga i form av den tekniska rationaliteten. På andra ställen fyller den tekniska rationaliteten en nästintill motsatt funktion där den öppnar upp för ett samhälle frigjort från arbete och brist. Denna tvetydighet visar återigen på varför det är viktigt att vara uppmärksam på motsägelser och diskontinuiteter i Marcuses teknikfilosofi. En annan förståelse av teknik som ligger nära den tekniska rationaliteten är föreställningen om tekniken som en ontologi och som natur- och människobehärskning. Tekniken är i denna mening ett sätt att förhålla sig till världen som något att behärska. Denna aspekt av tekniken kopplar Marcuse både till människans underordning i kapitalismen men även till naturens underordning och de ekologiska följderna detta har.

En annan intressant utmaning för Marcuses kritiska teori i allmänhet, och relationen till teknik i synnerhet, är hur han formulerar och löser problemet om det revolutionära subjektet. I tiden som leder upp till 1968 och student- och Vietnamprotesterna argumenterar Marcuse i flera av de teknikfilosofiska texterna jag undersökt för att arbetarklassen, det traditionella marxistiska revolutionära subjektet, har blivit integrerad i kapitalismen. Enligt Marcuse måste en kritisk teori, för att vara något mer än ren spekulering, grundas i en verklig rörelse som kan utföra den historiska mediering som omvandlar teori till verklighet. Marcuse har själv uteslutit att en sådan rörelse existerar men formulerar i senare texter, från *One-Dimensional Man* och framåt med utgångspunkt i Marx *Grundrisse* en tanke om tekniken som revolutionärt subjekt. Tekniken blir enligt Marcuse ett revolutionärt subjekt eftersom den tekniska utvecklingen leder till en automatisering av produktionen som frigör människan från det lönearbetet som ligger till grund för det

kapitalistiska samhället. Tekniken undergräver i denna argumentation kapitalismen och blir således ett revolutionärt subjekt som även löser den kritiska teorins brist på subjekt. Teknikens relation till det revolutionära subjektet är en där den fyller en integrerande och kontrarevolutionär roll samtidigt som den kan vara det revolutionära subjektet.

En spännande vändning i Marcuses teknikfilosofi är hans undersökning av teknikens relation till konst där han argumenterar för att ett överkommande av kapitalismen skulle innebära ett upphävande av tekniken likväl som konsten. Med detta menar Marcuse att tekniken, i stället för att påtvinga människor och världen ett heteronomt tvång om effektivisering och rationalisering, kan underordnas estetiska och frihetliga principer. När tekniken underordnas konsten kan den enligt Marcuse bli ett medel för frigörelse och autonomi. Detta stödjer Gandesha och Feenbergs tolkning av Marcuses teknikfilosofi som en grundad i en tanke om teknikens historiska substans. Utifrån Marcuses resonemang om konst i *An Essay on Liberation* blir det tydligt att den teknik som tillkommer under kapitalismen tillförs en behärskande substans. Den teknik vi idag upplever blir således en kapitalistisk teknik som inte direkt kan underordnas nya frigjorda principer. Den måste istället transformeras för att kunna fylla en emancipatorisk roll. På så sätt förstår Marcuse alltså tekniken som bärare av ett väsen, ett väsen som är historiskt konstituerad och föränderligt på så sätt att en kvalitativ förändring av samhället med nödvändighet måste innebära en kvalitativ förändring av tekniken.

Jag har visat att Marcuses teknikfilosofi hyser en mångfald av olika ansatser och ingångar och därmed inte kan reduceras eller rekonstrueras som genomgående enhetlig teknikfilosofi. Både instrumentalistiska och substantialistiska ansatser förekommer och de flesta uttolkare av Marcuse kan grunda sin analys i olika delar av Marcuses teknikfilosofiska verk. Marcuses teknikförståelse är både dialektisk i meningen att tekniken samtidigt kan vara både repressiv och frigörande och att i meningen att den är historiskt konstituerad. Utifrån denna slutsats menar jag också att jag gjort ett litet försvar för de vetenskapshistoriska ansatser Michael Heinrich formulerar där man konfronterar och undersöker texter inte för att rekonstruera deras innehåll utan för att identifiera hål, brister, självmotsägelser och brott vilket i sin tur ger en klarare och mer trovärdig bild av författaren, i detta fall Marcuse.

3.1 Diskussion

Jag kommer här knyta an till de samtida politisk-filosofiska debatterna om teknik som jag presenterade som relevanssammanhang. Jag menar att Marcuse hyser relevans för både de accelerationistiska och för de teknikpessimistiska sidorna i debatten. Utöver det menar jag att hans ingångar delvis kan försona de båda perspektiven. Vidare anser jag att Gavin Meullers avfärdande av Marcuse som en okritisk teknikoptimist, är ett typiskt exempel på Marcuse-receptionens begränsningar. En reception där enstaka texter och passager ses

som representativa för hans filosofi som helhet.

Det förekommer teknikoptimistiska och proto-accelerationistiska resonemang hos Marcuse. Hans tidiga tolkning av Marx "maskinfragment", där han argumenterar för teknikens revolutionära kraft och möjligheten till en fullskalig automatisering och påföljande frigörelse från arbete och brist, är ett tydligt exempel på detta. Detta bejakande av tekniken är dock i min mening inte representativt för Marcuses teknikfilosofier som helhet.

Jag har visat att Marcuses teknikfilosofi är långt från entydigt positivt och att den genomgående präglas av olika kritiska invändningar. Exempel på detta är hur han lyfter fram teknikens effekt på arbetslivet, hur den tömmer det på mening. Han undersöker hur tekniken formar vårt sätt att erfara världen och varandra på, och vilka olyckliga följder detta har. Det finns i dessa tendenser enligt mig stor resonans med många av Muellers teknikpessimistiska resonemang.

Det teknikfilosofiska spår hos Marcuse jag anser vara mest intressant och relevant för de samtida debatterna är det om teknikens historiska substans. Det centrala i detta resonemang är att den teknik som tillkommit under kapitalistiska förhållanden är en "kapitalistisk teknik". Det är en kapitalistisk teknik i den mening att den förkroppsligar kapitalismens krav på effektivisering och rationalisering vilket i sin tur tvingar fram en världsbild där allt och alla ses som objekt och föremål att behärska. Den mest radikala slutsats Marcuse drar utifrån denna förståelse av tekniken är att tekniken har förmåga att reducera det kritiska, negativa tänkandet till ett kvantitativt och systembejakande sådant.

I olika sammanhang där Marcuse försöker formulera en teori om teknikens historiska substans argumenterar han för att en övergång till ett postkapitalistiskt samhälle med nödvändighet skulle innebära en omkonfigurering eller till och med ett upphävande av tekniken. Detta är dock hos Marcuse aldrig ett primitivistiskt begär om en regression till ett förtekniskt samhälle utan snarare ett poängterande av att tekniken inte är politiskt neutral. Teknikens icke-neutralitet innebär för Marcuse att en revolutionär omgestaltning av samhället kräver att tekniken blir ett medel för människans autonomi och frigörelse istället för att vara ett medel för kapitalistiskt herravälde.

Marcuse presenterar också fler teknikbejakande resonemang där han argumenterar för att tekniken undergräver det kapitalistiska samhället. Detta undergrävande blir möjligt genom att tekniken öppnar upp för människans frigörelse från arbete och brist. Här lägger Marcuse vikt på teknikens historiska och dialektiska natur. Med detta menar han att tekniken tillkommit under specifika historiska förhållanden samt att den uttrycker motstridiga tendenser. Tendenser som å ena sidan främjar människans autonomi och som å andra sidan kringskar den.

Väpnad med Marcuses dialektiska förståelse av tekniken blir det möjligt att presentera

en konstruktiv kritik mot både accelerationisterna och teknikpesimisterna. Accelerationisterna antar i mångt och mycket att den teknik och det välstånd som förekommer i kapitalismen är direkt överförbart till ett postkapitalistiskt samhälle. Med utgångspunkt i Marcuses teknikfilosofi blir det möjligt att argumentera för att den teknik som existerar idag och de föreställningar om välstånd som råder, inte enkelt kan inlemmas i ett samhälle frigjort från brist och arbete. Istället för att se en acceleration av den tekniska utvecklingen som något uteslutande positiv vore det, om vi följer Marcuse, lämpligt att identifiera vilken teknik och vilka former för välstånd som lämpar sig för ett postkapitalistiskt samhälle. Genom att förstå tekniken som historiskt blir det möjligt att se att den måste förändras och underställas nya principer i ett frigjort samhälle. Samtidigt är det anmärkningsvärt att ingen av accelerationisterna refererar till Marcuse då han så tydligt kan ses som föregångare till den post-operatistiska receptionen av "maskinfragmentet" i Marx *Grundrisse* som mycket av deras tänkande grundas i.

För de teknikpessimistiska tänkarna, i synnerhet Benanav och Mueller, anser jag att Marcuses historisk-dialektiska teknikfilosofi är relevant. Till Muellers teknikkritik som huvudsakligen riktar sig in på teknikens negativa effekt på arbetsplatsen tillför Marcuse en bredare teknikkritik som når utanför arbetsplatsen. Marcuse uppmärksammar likt Mueller teknikens negativa effekter på arbetet och även teknikens förmåga att försvaga proletariats ställning. Tekniken kan dock enligt mig inte begränsas endast till arbetsplatsen utan är ett större samhälleligt fenomen, än mer idag än det var under Marcuses liv. Marcuse lade tidigt vikt vid teknikens intrång i privatlivet, en tendens som har blivit allt tydligare, när inte bara arbetet och fritiden organiseras av tekniken utan även sömnen måste effektiviseras och rationaliseras i enlighet med teknikens krav.¹ Marcuse utvidgar Muellers kritik av teknikens roll i arbetet till en mer omfattande kritik av teknikens organisering av den moderna människans liv. Samtidigt finns det hos Marcuse mer av en lösning på teknikens problem bortom den nostalgiska och regressiva tekniksyn som Mueller tidvis företräder. Lösningen på arbetes alienation är inte att återvända till någon form av hantverkarproduktion, utan snarare att i största möjliga mån frigöra oss från arbetet punkt slut. Denna mer radikala arbetskritik grundas i en förståelse av teknikens frigörande potential som gör det möjligt att komma förbi den form för arbetarism som döljer sig i Muellers post-operatistiska skugga.²

¹Ekonomhistorikern Rasmus Fleischer diskuterar med Ohlén Järvinen, Carlshamre och Cederin i denna podcast en utveckling mot att allt fler aspekter av livet, däribland sömnen, genom tekniken, inordnas i en kapitalackumulationslogik. Hannah Ohlén Järvinen m. fl. *Det kinesiska tecknet för möjlighet: Kris och Kollaps*. Flamman-podden. Flamman, juni 2020. URL: <http://flamman.se/a/det-kinesiska-tecknet-for-mojlighet-kris-och-handling>.

²Post-operarism är, som suffixet post antyder, en teoretisk rörelse som växt ut ur operarismen, en huvudsakligen italiensk marxistisk tradition vars namn betyder arbetarism. Steve Wright. *Storming Heaven*.

Benanav och Smiths teknikpessimism är av en annan natur än Meullers, då de snarare vänder sig mot automatiseringstesens giltighet än mot tekniken per se. Benanav argumenterar för att ett bristfritt samhälle inte nödvändigtvis kräver en fullskalig automatisering, utan att det istället kan etableras genom en rättvis fördelning av det arbete som inte har eller kan automatiseras. Marcuse kritiserar i ”The Individual in the Great Society” ett liknande resonemang genom att argumentera för att arbete innebär heteronomi och därmed per definition motverkar mänsklig autonomi och frihet. Marcuse ställer alltså frågan om det är möjligt att föreställa sig ett frigjort samhälle där arbete förekommer?

Jag vill slutligen plädera för att Marcuses teknikfilosofi rymmer resonemang som är relevanta för den samtida automatiseringsdebatten. Framförallt finns det ingångar som lyfter kritiska frågor mot både teknikpessimisterna och accelerationisterna. I relation till accelerationisterna lyfter han frågan om, den teknik som utvecklats under kapitalismen, har en frigörande potential. Vidare ifrågasätter han tanken om att kapitalistiskt välstånd är detsamma som ett postkapitalistiskt sådant. Hans tänkande kritiserar också implicit teknikpessimisternas teknofobi genom att argumentera för att frigörelse kräver teknik och automatisering. Utöver det påverkar tanken om teknikens upphävande i det postkapitalistiska samhället det teknikpessimistiska tänkandet genom att argumentera för att det kan finnas en postkapitalistisk teknik.

4 KÄLLFÖRTECKNING OCH LITTERATUR

Källor

- Marcuse, Herbert. "Aggressiveness in Advanced Industrial Societies". I: *Negations. Essays in Critical Theory*. London: MayFlyBooks, 2009 [1968].
- *An Essay on Liberation*. Boston, Massachusetts: Beacon Press, 1969.
- "Children of Prometheus: 25 Theses on Technology and Society". I: *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. red. Douglas Kellner och Pierce Clayon. övers. Charles Reitz. London: Routledge, 2011 [1979].
- "Das Ende der Utopie". I: *Das Ende der Utopie*. Västberlin: Verlag Peter von Malkowski, 1967.
- *Den endimensionella människan. Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi*. övers. Sven-Eric Liedman. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1968.
- *Eros and Civilization. A Philosophical Inquiry into Freud*. London: Routledge & Kegan, 1956.
- *Eros och Civilisationen. En Freudtolkning*. övers. Jan Ivarsson. Halmstad: Arcana Förlag, 1968.
- "From Ontology to Technology. Fundamental Tendencies of Industrial Society". I: *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. red. Douglas Kellner och Pierce Clayon. övers. Micheline Ishay. London: Routledge, 2011 [1960].
- *Människans befrielse*. övers. Göran Fredriksson. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1969.
- *One-Dimensional Man*. 2. utg. London: Routledge, 2007 [1991].
- "Perspektiven des Sozialismus in der entwickelten Industriegesellschaft". I: *Praxis: Philosophische Zeitschrift* 1.2-3 (1965), s. 260–270.
- "Political Preface to *Eros and Civilization*". I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1965].
- "Some Social Implications of Modern Technology". I: *Technology, War and Fascism*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 1998 [1941].
- "The Containment of Social Change in Industrial Society". I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1965].
- "The Individual in the Great Society". I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1966].
- "The Malcontent in the Affluent Society". I: *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. red. Douglas Kellner och Pierce Clayon. övers. Micheline Ishay. London: Routledge, 2011 [okänt, sannolikt 1964].
- "The Obsolescence of Marxism". I: *Marxism, Revolution and Utopia*. red. Douglas Kellner och Clayton Pierce. London: Routledge, 2014 [1967].

- Marcuse, Herbert. "The Problem of Social Change in the Technological Society". I: *Towards a Critical Theory of Society*. red. Douglas Kellner. London: Routledge, 2001 [1961].
- "Utopins död". I: *Protest demonstration revolt*. övers. Maj Frisch och Paul Frisch. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1968.

Litteratur

- Alford, C. Fred. *Science and the Revenge of Nature*. Gainesville: University Presses of Florida, 1985.
- Bastani, Aaron. *Fully Automated Luxury Communism. A Manifesto*. Verso, 2019.
- Benanav, Aaron. *Automation and the Future of Work*. London: Verso, 2020.
- Feenberg, Andrew. *Heidegger & Marcuse. the Catastrophe & Redemption of History*. New York, NY: Routledge, 2005.
- "Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology". I: *Inquiry* 39.1 (1996), s. 45–70.
- *Transforming Technology. A Critical Theory Revisited*. New York, NY: Oxford University Press, 2002.
- Freud, Sigmund. "Vi vantrivs i kulturen". I: *X Samhälle och religion*. övers. Sven Johan Stolpe. Stockholm: Natur och Kultur, 2008 [1930].
- Gandehsa, Samir. "Marcuse, Habermas, and the Critique of Technology". I: *Herbert Marcuse a Critical Reader*. red. John Abromeit och Mark W Cobb. New York: Routledge, 2004.
- Heinrich, Michael. *Die Wissenschaft vom Wert*. 2. utg. Münster: Westfälisches Dampfboot, 1999.
- *Karl Marx and the Birth of Modern Society*. övers. Alexander Locascio. New York: Monthly Review Press, 2019.
- Järvinen, Hannah Ohlén m.fl. *Det kinesiska tecknet för möjlighet: Kris och Kollaps*. Flamman-podden. Flamman, juni 2020. URL: <http://flamman.se/a/det-kinesiska-tecknet-for-mojlighet-kris-och-handling>.
- Kellner, Douglas. *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*. Hampshire: Macmillan, 1984.
- Keynes, John Maynard. "Economic Possibilities for our Grandchildren". I: *Essays in Persuasion*. New York: W.W., 2004, s. 358–373.
- Lipshires, Sidney. *Herbert Marcuse: From Marx to Freud and Beyond*. Cambridge, Massachusetts: Schenkman Publishing Company, 1974.
- Marcuse, Herbert. *Der deutsche Künstlerroman*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1978 [1922].
- *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*. 2. utg. London: Routledge Kegan Paul LTD.

- Marcuse, Herbert. *The Aesthetic Dimension. Towards a Critique of Marxist Aesthetics*. Boston: Beacon Press, 1978.
- Marx, Karl. *Kapitalet: kritik av den politiska ekonomin. Bok 3 Den politiska ekonomins totalprocess*. övers. Ivan Bohman. Lund: A-Z, 1973.
- Mason, Paul. *Postcapitalism. A Guide to Our Future*. London: Penguin Random House, 2015.
- Mueller, Gavin. *Breaking Things at Work. The Luddites are Right About why You Hate Your Job*. London: Verso, 2021.
- Postone, Moishe. *Time Labor and Social Domination*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Smith, Jason E. *Smart Machines and Service Work. Automation in an Age of Stagnation*. London: Reaktion Books, Ltd, 2020.
- Srnicek, Nick och Alex Williams. *Inventing the Future. Postcapitalism and a World Without Work*. London, 2016.
- Winner, Langdon. *Autonomous Technology. Techics-out-of-Control as a Theme in Political Thought*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1977.
- Wright, Steve. *Storming Heaven*. 2. utg. London: PlutoPress, 2017.